

**Självständigt arbete 15 hp, för examen till Speciallärare med
inriktning utvecklingsstörning
VT 2020**

**Människor, djur och kommunikation -
Erfarenheter från personal i verksamheter
som arbetar med djur som
samarbetspartner och specialpedagogiskt
stöd**

Chanel Windlander

Fakulteten för lärarutbildning

Författare

Chanel Windlander

Titel

Människor, djur och kommunikation – erfarenheter från personal i verksamheter som arbetar med djur som samarbetspartner och specialpedagogiskt stöd

Handledare

Lisbeth Ohlsson

Bedömande lärare

Lotta Anderson

Examinator

Carin Roos

Abstrakt

I en skola för alla finns olika behov och elever med olika förmågor. Trots att det finns två skolformer i Sverige för att möta allas behov, så behövs det ibland extrainsatser för att specialläraren ska nå fram. Det finns verksamheter där människorna som arbetar där, har djur som samarbetspartner och där djuren fungerar som ett pedagogiskt stöd i kommunikationen mellan djur och människa. Genom detta självständiga arbete avses att vetenskapligt undersöka vad det är som sker i kommunikationen människa – djur som kan berika livsvärlden för människor, framförallt människor som reagerar på kravfyllda situationer. I studien undersöks, med hjälp av ett försök till en fenomenologisk ansats och semistrukturerade intervjuer, hur arbetet med människor i behov av särskilt stöd upplevs enligt de som i olika verksamheter arbetar med djur som samarbetspartner. Studien avser att studera de upplevelser som de som arbetar i dessa verksamheter har. Dessa upplevelser undersöktes tillsammans med vad forskare bidragit med redan på detta område i forskarvärlden. Resultatet visar att både hästar och hundar kan fungera som stöd vid läs och skrivundervisning. Djuren minskar stress för människan genom beröring. Slutsatsen är att djur har positiv effekt som pedagogiskt stöd, särskilt för personer som den traditionella skolmiljön inte fungerat som lärmiljö för. I kommunikationen mellan människa och djur uppstår en osynlig, ordlös kommunikation som är kravlös och skapar trygghet. Andra effekter är stärkt självkänsla och att naturupplevelser tillsammans med djuren hjälper människan tillbaka till sin sanna, ursprungliga natur i ett digitaliserat, stressande samhälle.

Abstract

In a school there is different needs and students with different abilities. Even if there is two school forms in Sweden to meet the needs of everybody, sometimes extra measures is needed for the special needs teacher to get across. There are facilities where people who work there, have animals as co-workers and where the animals act as a pedagogical support in the communication between animal and human. The purpose of this degree project is to scientifically examine what is happening in the communication people and animal that can enrich the lifeworld for the people, especially people who react on situations filled with demands. In the study, it is examined, with an attempt to a phenomenological approach and the help of semi-structured interviews, how the work with people in need of special support appears according to the people working in various facilities with animals as co-workers. The purpose of the study is to highlight those effects that those who work in these facilities have experienced. These experiences were examined together with what researchers have contributed with already in this field in the world of research. The result shows that both horses and dogs can be of help with the literacy teaching. Animals lower the stress level for humans through touch. The conclusion is that animals have a positive effect as a pedagogical support, especially for people that the traditional school environment didn't work out as a learning environment for. In the communication between people and animal an invisible, non-verbal communication emerge, that is undemanding and brings security. Other effects is strengthened self-confidence and that nature experiences together with the animals helps the human back to her true, primordial nature in a digitalized, stressful society.

Sökord/ Key Words

Djur människor kommunikation, Hästterapi, Lärmiljö, Skolhund, Speciallärare, Särskilt stöd
Animal human communication, Equine therapy, Learning environment, School dog, Special needs teacher, Special needs

Innehåll

Förord.....	5
Bakgrund.....	6
Tidigare forskning.....	8
Centrala Begrepp.....	8
Forskningsgenomgång.....	11
Litteratur på området.....	16
Sammanfattning.....	17
Teoretiska utgångspunkter.....	19
Syfte.....	20
Frågeställning.....	20
Metod.....	21
Metodval.....	22
Urval.....	23
Genomförande.....	24
Bearbetning & Analys.....	25
Fenomenologisk Analys.....	27
Tillförlitlighetsaspekter.....	28
Etiska aspekter.....	28
Resultat.....	29
Diskussion	48
Tolkning av.....	48
Sammanfattning, slutsatser & specialpedagogiska implikationer.....	56
Slutord	54
Referenser.....	55

Bilaga 1

Intervjufrågor.....58

Bilaga2

Missivbrev 59

Förord

Min inställning till att benämna människor utifrån diagnoser eller annat som kan placera in individer i olika fack, har varit och är till stor del fortfarande med motstånd.

Att ge namn är som att sätta etikett på något (Ludwig Wittgenstein).

Jag har dock under utbildningen till speciallärare med inriktning utvecklingsstörning, kommit till en större förståelse av betydelsen att förtydliga vad var och en menar med olika begrepp i olika sammanhang.

Min motivation att skriva detta självständiga arbete är att förena min livspassion – umgänget med djur och då främst hästar och det jag erfarit intuitivt från dessa erfarenheter, med vetenskaplig forskning. Utifrån min önskan att formulera det osynliga som händer mellan människa och djur och hur det kan bli ett stöd i pedagogiken, valdes en filosofisk inriktnings teoretiska ansats – fenomenologi. Förordets längd beror också på att utifrån fenomenologin ge en bild av den livsvärld jag som författare upplever och utgår ifrån och kan ses som en beskrivning av min förförståelse.

Martin Heidegger som levde 1889-1976 var elev till fenomenologins grundare Husserl. Heidegger beskriver fenomenologin såhär;

Phenomenology means...letting that which shows itself be seen from itself in the very way in which it shows itself from itself. This is the formal meaning of that branch of research which calls itself “phenomenology”

(Heidegger, 1962)

. Utifrån en syn på livslångt lärande har jag i studien valt att låta det, som visat sig för andra som samarbetar med djur, med både elever i skolans värld och med människor i livet efter skolan, låta det de sett, ses på det sätt, det visat sig, från sig själv. Jag vill tacka de fina människor som tog sig tid att låta mig få del av vad de ser dagligen i sitt samarbete med djuren och som ligger till grund för studien. Jag vill även tacka min underbara handledare Lisbeth Ohlsson, som motiverat mig att fortsätta min väg, varje gång jag tappat modet i min strävan att vidga mina gränser. Hon har funnits där när jag envist gav mig ut på filosofins hala is och ropat mig tillbaka för att visa på andra vägar där jag kan ta stöd i säkrare teorier, tills jag är redo för större äventyr i vetenskapens värld. Sist varmt tack till Lotta Anderson som lärde mig finna frihet innanför ramarna.

Häckeberga, 20200314 Chanel Windlander

Bakgrund

I en skola för alla finns olika behov och elever med olika förmågor. För vissa elever kommer skolmiljön att vara en så funktionshindrande miljö, att extrainsatser av skolans personal krävs för att lyckas nå fram och stödja varje enskild elev i sin utveckling. I Sverige har vi idag två skolformer - en grundskola och en grundsärskola, med olika läroplaner. (SFS 2010:800). Med barnets bästa som utgångspunkt är avsikten att möta alla elevers olika behov. Men ändå kan det finnas situationer där speciallärarens förmåga till ett individanpassat arbetssätt för barn och elever i behov av särskilt stöd, kräver ytterligare extrainsatser (SFS 2011:186). Då finns det några skolor, men även andra verksamheter, där människor som arbetar där, har djur som samarbetspartner och där djuren fungerar som stöd i kommunikationen mellan djur och människa.

Denna studies specialpedagogiska ämnesområde är en annan lärmiljö än den traditionella skolmiljön, miljöer som kan medverka i förebyggande arbete och bidra till att undanröja hinder och svårigheter. (SFS 2011:186) Syftet är att förmedla de erfarenheter som de personer som arbetar med djur i verksamheter både i och utanför skolan, har upplevt tillsammans med människor som är i behov av särskilt stöd. Lyfta fram den tysta kunskap som finns i dessa upplevelser så att de hörs.

Olika begrepp används när vi talar om människor som fungerar annorlunda än normen i samhället. Först var tanken att i denna studie använda begreppet funktionsvariation. Det var det begrepp som användes i intervjufrågorna som låg till grund för intervjuerna. Några av intervjupersonerna använde istället begreppen funktionshinder eller funktionsnedsättning i sina svar. Då har dessa begrepp återgetts så som intervjupersonerna använt dem. Under rubriken ”Centrala begrepp” beskrivs dessa begrepp mer ingående. Efter hand som detta självständiga arbete vuxit fram, så har författaren till denna studie i dess slutskede insett, framförallt med hjälp av Claes Nilholms blogginlägg kring begreppet funktionsvariation, att inte heller detta begrepp till fullo fungerar, för att sätta ord på vilka människor som innefattas av denna studies frågeställning (Nilholm,2019). Till slut blev det därför istället Människor i behov av särskilt stöd som används av författaren.

Denna studies syfte är att belysa vad personal med djur som samarbetspartner beskriver av sina upplevelser i arbetet med människor i behov av särskilt stöd. Studien fokuserar

på hur intervjupersonerna upplever kommunikationen mellan människa och djur samt vilket stöd som djur kan ge i det pedagogiska arbetet.

Motivet till att främst ha valt en filosofisk inriktning som fenomenologi, i valet av teori var att Husserls infallsvinkel att undersöka medvetandet och dess objekt och att innebörden därav var att analysera erfarenheten, tilltalade. ”Summan av allt som faktiskt upplevs av oss är summan av det som vi är absolut säkra på, fast bara som fenomen, som erfarenhet. Detta är icke desto mindre vår värld, den som vi faktiskt upplever, den som vi faktiskt lever i.” Livsvärlden (Maggae, 1999).

Min egen förförståelse av arbetet med kommunikation mellan människa och djur är främst utifrån det som upplevts intuitivt i umgänget med egna djur.

Filosofen Henri Bergson som levde 1859-1941 ansåg att vi människor fäster oss vid det som angår oss. Våra intressen är byggstenar för den föreställning vi gör oss av vår omgivning. Främst vår egen säkerhet. Bergson ansåg att det i den mänskliga evolutionen finns något slags envis kraft som är inriktad mot större individualitet och komplexitet, vilket också betyder större sårbarhet och risker. Denna kraft benämns livskraft. Bergson menar att allt hela tiden förändras. Detta gör att tidsflödet är grunden för all verklighet. Detta tidsflöde upplevs inom oss på ett direkt sätt. Varken genom begrepp eller genom sinnena. Bergson kallar detta intuition. Han anser att vi har intuitiv kunskap om våra handlingsbeslut och därför omedelbar kunskap om vår fria vilja. Karaktären hos denna omedelbara kunskap om den inre världen skiljer sig helt från intellektets kunskap om den yttre världen (Magee, 1999).

Det som denna studie avser att undersöka försigår mestadels i den inre världen. Den värld som både Bergson och Heidegger oberoende av varandra kom fram till i slutsatser om varat och tiden.

Den inre världen där allt är ett ständigt flöde som vi lever i och erfar direkt, samtidigt med den yttre världen som är intellektuellt konstruerad - ”klockornas och mätningarnas tid” (Magee, 1999).

Det fenomen som denna studie avser, är just denna intuitiva kunskap som finns i umgänget med djur. Men också den tysta kunskapen som de har, som arbetar med djur som samarbetspartner tillsammans med människor i behov av särskilt stöd.

Tidigare forskning

Nedan under rubriken Centrala begrepp presenteras dessa begrepps betydelse så som de avses i denna studie. Därefter följer Tidigare forskning där vetenskapliga artiklar och litteratur som tar upp forskning på området djur – människa, både terapeutiskt, pedagogiskt, socialt och medicinskt.

Centrala Begrepp

OHI-(Organisationen för Hästunderstödda Insatser)

På organisationens hemsida beskrivs hästunderstödda insatser och organisationens syfte såhär:

Hästunderstödda insatser är ett paraplybegrepp för de olika inriktningar och verksamhetsområden som våra medlemmar verkar inom. Det omfattar terapeutiska och pedagogiska insatser inom hälso- och sjukvård, psykosocialt arbete och skola. OHI's syfte är att verka för ökad kunskap om och ökat användande av hästunderstödda insatser samt för möjlighet till utbildning/kunskapsutveckling för professioner som använder hästunderstödda insatser. Bland OHI's medlemmar finns fysioterapeuter/sjukgymnaster, arbetsterapeuter, sjuksköterskor, socionomer, socialpedagoger, beteendevetare, läkare, psykologer, psykoterapeuter, specialpedagoger och lärare. OHI utfärdar certifikat för terapeuter/specialpedagoger som arbetar med HUI. För att bli OHI-certifierad krävs, utöver yrkeskompetens i den egna professionen, en dokumenterad fördjupad kunskap om hästar, ridning och säkerhet samt utbildning i att använda hästen terapeutiskt och pedagogiskt. Certifieringen syftar till en kvalitetssäkring/kvalitetsbeskrivning av de personer som bedriver behandlande och pedagogisk verksamhet med hästar som medhjälpare. Avsikten är att värna om patientsäkerhet och djurskydd samt krav på en hög professionell och etisk yrkesutövning. OHI har ett bibliotek med litteratur, forskningsrapporter och artiklar som är tillgängligt för medlemmar och studerande. OHI är fullvärdig medlem i HETI, Federation of Horses in Education and Therapy International.

Funktionsvariation, Funktionsnedsättning och Funktionshinder

Funktionsvariation är ett nyare begrepp som ännu inte finns med i Socialstyrelsens beskrivning. Socialstyrelsen beskriver begreppet *funktionsnedsättning* som en nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga.

Funktionshinder förklaras vara ”den begränsning som en funktionsnedsättning innebär för en person i relation till omgivningen.” (Socialstyrelsen, 2007).

Funktionsvariation används ibland felaktigt som en synonym till funktionsnedsättning. Funktionsvariation är ett ord som utgår från personers unika uppsättning förmågor och funktionssätt, och kan men behöver inte innefatta funktionsnedsättningar. Utgångspunkt är i stället de specifika svårigheter som orsakas av en viss funktionshindrande miljö. Claes Nilholm tar också upp en diskussion kring begreppet Funktionsvariation i sin blogg (Nilholm, 2019).

Några anledningar till valet av ordet Funktionsvariationer kan vara att:

1. Det betonar att alla människor har olika sätt att fungera fysiskt och mentalt.
2. Att alla människor skiljer sig åt är på samma gång något som binder dem samman, oavsett om de har en funktionsnedsättning, funktionsförhöjning eller genomsnittliga förmågor.
3. Är inte värderande eller antyder en avvikelse från det som är normalt eller önskvärt till skillnad från ordet funktionsnedsättning. Dock med en risk att inte få det rättmätiga bemötandet så länge inte alla personers funktionsvariationer tillgodoses utifrån varje enskild persons behov. Kritik som framförs mot att byta ordet funktionsnedsättning mot funktionsvariation är, att benämningen inte tillför någon information i sig, eftersom alla människor har funktionsvariationer och att man då riskerar att förmiska de hinder och behov som finns. Nilholm tar även upp dilemmat med att eftersom man lägger till ordet med till funktionsvariation, så uppstår ändå att problemet tillskrivs individen och inte miljön (Nilholm, 2019).

Begreppet funktionsvariation och funkis används av medlemmar i Funkisrörelsen och finns med bland Nyord på ISOFs Hemsida. (Institutet för språk och folkminnen – ISOF)

Fenomenologi

Den som utifrån sin egna subjektiva utgångspunkt betraktar sin värld eller försöker få en annan människa att göra detta utifrån sitt perspektiv, ägnar sig åt fenomenologi. En fenomenolog studerar det som framträder i människans medvetande och försöker göra en så ren beskrivning som möjligt av detta fenomen. Förutfattade meningar sätts inom parentes (Engquist, 1996)

Hermaneutik

Syftar till förståelse. Tolkning är främsta kunskapsformen. Ett vetenskapligt förhållningssätt där man kan nå fram till svar på existentiella frågor som hur det är att vara människa i en given situation i ett givet sammanhang. Den hermaneutiska processen har fyra huvudmoment: tolkning, förståelse, förförståelse och förklaring (Gustavsson, 2004).

Tolkning

Den akt varigenom jag presenterar min förståelse för mig själv och andra. (Gustavsson, 2004)

Livsvärld

Livsvärlden är i fenomenologin ett viktigt filosofiskt begrepp (engelska: Lifeworld, tyska: Lebenswelt) som beskriver världen så som den upplevs subjektivt av varje individ i vardagen i motsats till en vetenskaplig objektivitet (Gallagher, 2012).

Tyst kunskap

I detta sammanhang avses betydelsen:

Sådan kunskap som inte så lätt kan formuleras i ord i motsats till kunskap som kan uttryckas i påståenden.

Men samtidigt en lite annan betydelse som att den är ett:

Synliggörande av förtrogenhetskunskap – en kunskap som utgår från en lång erfarenhet av en situation eller ett fenomen.

Båda betydelser passar in, på denna studies fenomen. Den andra betydelsen ligger inte lika nära den intuitiva kunskap som Bergson beskriver, som den första beskrivningen gör.

Nilholm tar även upp andra sätt att använda begreppet tyst kunskap där praktisk/tyst kunskap sätts i motsats till teoretisk/explicit.

Vidare poängterar han att begreppet kunskap som knutet till något beständigt och evigt till skillnad från teori om något som ändras hela tiden (Nilholm, 2016).

Den tysta kunskap som avses i detta sammanhang kan nog anses ligga mer inom fältet för det beständiga och eviga.

Forskningsgenomgång

Flera vetenskapliga studier undersöker den icke-verbala kommunikationen som stöd för elever i svårigheter i skolan, med olika metoder och infallsvinklar. Hagström reflekterar i sin artikel, genom att växla mellan skolans värld och hästvärlden, över begreppet pedagogiska relationer. Hon refererar till Merleau-Ponty som jag också landar hos, när jag i Teorin om Socialt stöd, söker en teoretisk utgångspunkt annan än fenomenologin, och ändå åter hamnar där igen (Hagström, 2014).

Ord behövs inte. Kroppen och kroppsligheten är förutsättningar för kommunikationen. Den grundar sig i kroppslig rörelse, riktningar som öppnas och stängs. Merleau- Pontys kroppsteori utgör utgångspunkten för förståelsen av den kroppsliga kommunikationen. Den levda kroppen härbärgerar sin egen förankring i naturen och transformering av kulturen. Vi båda är de vi är, och blir de vi blir i relationen till varandra och världen. Det är ett dynamiskt förhållande mellan den immanenta kroppen i sin fakticitet och hur vi sträcker oss ut mot världen i våra projekt och överskrider vår natur (Merleau-Ponty, 1945).

Immanensen i form av kropp ihop med överskridandet bortom kroppen utgör förutsättningar för att öppna upp mellanrummet – där vi både är och blir till i relationen. (Hagström, 2014, s.141)

Hagström utforskar mellanrummet i relationen häst – människa och hänvisar till en pedagogisk relation. Upplevelsen är att det görs en parallell till relationen lärare – elev.

Min häst är inget verktyg utan en vän och vad vi utövar är att mötas och bli till i en pedagogisk relation. (Hagström, 2014, s.137)

Borgi, Loliva , Cerino, Chiarotti, Venerosi, Bramini, Nonnis, Marcelli, Vinti, De Santis, Bisacco, Fagerlie, Frascarelli, Cirulli (2016) undersökte genom ett urval av elever med särskilda behov i skolåldern om hästterapi förbättrade adaptiva och exekutiva funktioner hos elever med diagnos autism. De har inriktat sin studie på barn med diagnos autism i kombination med hästterapi – EAT= Equine Assisted Therapy. De rekryterade deltagarna från ”Child Neuropsychiatry Units i Rom. Vid urvalet togs hänsyn till testens krav på att kunna delta i ridlektionen som varade totalt en timme med hantering av hästen på marken innan och efter lektionen.

För detta krävdes att eleven klarade av att fokusera på strukturerade aktiviteter och hålla fokus på givna uppgiften i en timme. På grund av detta valdes endast verbala barn, äldre än 6 år och med IQ högre än 70 ut för att inte ställa högre krav än vad deltagarna skulle vara kapabla att klara av. Uteslutna att delta var de med allvarliga motoriska/neurologiska problem, allergier samt rädsla för hästar. Detta för att säkerställa för eleverna i arbetet med hästarna under studien. Hästarna i studien valdes också ut utifrån att de var specialtränade för uppgiften och deras välfärd under studien kontrollerades av veterinärer specialiserade i hästterapi. Såväl hästens hälsotillstånd, omsorg, arbetsschema som krav på utrustning kontrollerades. Programmet varade i 6 månader, med en session per vecka. Varje session varade 60-70 minuter och inkluderade skötsel av hästen och kontakt med hästen från marken, följt av ridning och sedan avslutningsvis arbete med hästen från marken igen. Både verbal och icke-verbal kommunikation med hästen ingick i sessionen. I stallet fanns visuellt stöd uppsatt med bilder på de olika redskapen som användes vid hästskötseln samt över hästens beteende. Efter lektionen fick eleverna med sig svarvita bilder med hästmotiv att måla hemma.

Syftet med den undersökning Borgi et al. gjorde var att med ett urval av elever i behov av särskilt stöd i skolåldern, se om hästterapi förbättrade adaptiva och exekutiva funktioner hos elever med diagnos autism. Resultatet visade att sociala funktioner förbättrades i den grupp som deltog i Equine Assisted Therapy - jämfört med kontrollgruppen. EAT hade även mildare effekt på motorik. Även förbättringar i exekutiva funktioner såsom minskad planeringstid i en problemlösningsuppgift noterades efter avslutat EAT program. (Borgi et al., 2016)

Mapes och Rosén (2016) påpekar de begränsningar som försvårar forskning av hästterapi tillsammans med Autism Spectrum Disorder - ASD. Här nämns bland annat etiska riktlinjer i användandet av djur i forskningen. Deras studie är en litteraturgenomgång över den befintliga forskningen och ingen egen studie gjord på människor eller djur. En samlad genomgång av relevanta vetenskapliga artiklar har granskat 12 (11 – en föll bort i processen) olika studier gjorda med hästterapi och autism. Författarna utgår även från Equine-assisted therapy (EAT) som är en teknik som undersökts för att förbättra fysiska, känslomässiga, sociala, kognitiva, pedagogiska och beteendemässiga förmågor hos barn diagnostiserade med Autism Spectrum Disorder (ASD). Resultatet visar i första studien de analyserat att barnen visar förbättring i sensoriska försök, sensorisk känslighet,

sensorisk samverkan och social motivation. Dessutom bevittnar de en minskning i stillasittande och ouppmärksamhet/distraction.

Malcolm, Ecks och Pickersgills (2018) hävdar att den sociala vetenskapen och då särskilt antropologin, har blivit alltmer intresserad av relationen människa – djur. De har använt ”participant observation” av ”autistiska ryttare” och intervjuer med föräldrar och terapeutisk personal för insamling av data och har gjort analysen utifrån ”participants perspectives” Alla intervjuer spelades in och transkriberades.

De beskriver i sin studie hur deras deltagare kommer till ridcentrat där undersökningen görs, med buss från olika särskolor (Special needs schools) eller från stödenheter inom ordinare skolor för elever med diagnos autism. Resultatet från intervjuerna visar att hästterapi ”öppnar upp” barn med autism och gör interaktioner möjliga som tidigare var omöjliga. Hästarna ansågs främja uppkomsten av socialt beteende inklusive ögonkontakt, pekande och tal. Tre huvudsakliga förklaringar uppkom som orsak till den terapeutiska framgången.

1. Den sensoriska, förkroppsligade erfarenheten av att rida på hästen.
2. Hästens specifika rytm och rörelser.
3. Hästens ”personlighet”.

De drar slutsatsen att hästterapi verkar kunna anses göra en intersubjektivitet möjlig mellan flera arter, med resonansen mellan ryttare och häst som möjliggör en ny harmonisering mellan människor,

It just opens up their world (Malcolm, Ecks & Pickersgill, 2018, rubrik s.1)

Relationen till djur som process sker samtidigt på det psykiska, sociala och fysiska planet. De psykiska reaktionerna på samvaro med djur utgör ofta den första effekten, t.ex. förbättrad sinnesstämning och upplevelser av stöd och trygghet. Sinnesstämning fungerar som en snabb omkopplare till fysiologiska och neurologiska reaktioner och vidare till stress och hjärt-kärlsystemen. Denna snabbkoppling anses fungera på liknande sätt vid upplevelsen av socialt stöd. (Lynch, 2000).

Social isolering, familjesplittring, social och geografisk rörlighet och försämring av grannskapets och institutionerna miljö, har visat sig försämra fysisk och psykisk hälsa hos barn och vuxna. Det finns bevis för att singlar, skilda och de vars partner avlidit har

högre åldersspecifika dödssiffror än de som är gifta. Denna grupp har högre sannolikhet att få ett brett spektrum av sjukdomar och beteendestörningar såsom alkoholism, självmord, olyckor och psykisk sjukdom. Oftast studeras endast de fysiska behandlingarna som bidrar till överlevnad vid hjärt och kärlsjukdom. Även om det finns en bredd av psykologiska och sociala faktorer som har relaterats till överlevnad, så har endast få studier undersökt dessa. Detta är utgångspunkten för en studie i social isolering och socialt stöd relaterat till personers överlevnad som lagts in på sjukhus. I undersökningen såg de på hur husdjursäggande var relaterat till överlevnad. Deltagarna intervjuades och uppsöktes igen ett år senare. Av de som inte hade husdjur hade 28% avlidit efter ett år, medan endast 6% av djurägarna hade avlidit. För att se om faktorer som att hundar kräver mycket skötsel och energi, påverkade resultatet så gjordes en andra jämförelse med andra husdjur än hundar i en ny beräkning. Men ingen av de som hade andra husdjur hade avlidit. Så sambandet mellan husdjursäggande och överlevnad kvarstod tydligt. Resultatet av studien visar att sociala variabler som husdjursäggande påverkar överlevnad. Det finns många obesvarade frågor kring vad det är som skapar sambandet mellan husdjur och överlevnad.

En synpunkt i studien är också att husdjur är en källa till konstant uppmärksamhet, som både ges och fås. Utbytet mellan människor skiljer sig från det med husdjuren. Relationer mellan människor är laddade med ambivalens och negativa känslolägen. Kärlek och uppmärksamhet från människor kan vara ouppnåeliga, svårfångade eller fås endast efter uppoffringar. Husdjur är en källa till välbefinnande utan att behöva bönfälla för att få i nästan oändliga mängder.

I mänskliga relationer krävs oftast tal, oftast med känslomässigt innehåll, vilket ökar blodtrycket. Utbyte av känslor och uppmärksamhet med djur kan ske både med och utan ord. Slutsatsen av deras studie är att fenomenet att ha husdjur och det potentiella värdet av ha djur som sällskap förtjänar mer noggrann uppmärksamhet. (Friedmann, Katcher, Lynch & Thomas, 1980)

Takashima och Day (2014) har gjort annan studie med avsikten att se på fördelarna med att ha husdjur i relation till sjukdom/hälsa. Fokus är på fyra områden: cancer, hjärtsjukdomar, Autism Spektrum Disorder (ASD) och ekonomiska effekter av bandet

mellan människa och husdjur i förhållande till sjukvårdskostnader. Små husdjur som lever nära människors familjer i olika kulturer i hela världen lyfts och som exempel på hur många som har husdjur nämns att det i USA finns 70 miljoner hundar och 74 miljoner katter. Tidsmässigt har människor haft husdjur sedan man tämjde hunden för 35 000 år sedan. Begreppet Human-Animal Bond (HAB) förklaras vara den dynamiska relationen mellan människor och djur så att de påverkar varandra fysiskt och psykiskt. Människan vanligaste dödsorsak är hjärtsjukdom. Att ha husdjur minskar dödligheten i samband med hjärt-kärlsjukdom betydligt. Positiva effekter med att ha husdjur är minska riskfaktorer såsom fysisk inaktivitet, fetma, högt blodtryck, stress och depression i samband med hjärt och kärlsjukdom. Resultaten visar att hundägare har ökad fysisk aktivitet vilket minskar fetma och spelar även in som socialt stöd. Cancer patienter mår bättre och risk för depression minskar med sällskapsdjur. Sjukhusvistelsen normaliseras, känns mer som hemma, de kände sig mindre sjuka, gladare och ökade motivationen att tillfriskna och behålla optimism när det fanns djur terapi team på sjukhuset. Djur tillsammans med barn med diagnos autism förbättrade socialt beteende, motivation och känslomässiga relationer med andra familjemedlemmar. Även hormonell påverkan tillsammans med hundar tas upp. Oxytocinet förbättrar samspel och förbindelser med andra, tillit, minskar repetitivt beteende och minskar även aggressioner, förbättrar empati och inläring. De ekonomiska besparingarna kopplade till husdjur i vården på grund av färre läkarbesök sägs vara 3,86 billioner dollar på 10 år i Tyskland och Australien. Ur sociala och hälsoaspekter har djur positiva effekter såsom: sårhäkning, förbättrat immunförsvar med hjälp av oxytocin, barns utveckling, äldrevård, smärtstillande eller avledande, skapar en känsla av samhörighet, förbättrar socialt kapital. Förbättrar motivation att sluta röka eller gå ner i vikt. (Takashima & Day, 2014)

Isaksson (2019) behandlar inte icke-verbal kommunikation eller samarbete med djur, men tar upp elevers normalitet och avvikelse. Han framför både positiva och negativa effekter av en diagnos för eleven i sin avhandling. Han påpekar att grundtanken med att införa grundskolan var att ge alla barn samma möjlighet till utbildning. Medicinska diagnoser sätts i samband med särskilt stöd i skolan både från föräldrars- och skolpersonals håll, såväl som ekonomiskt stöd på organisationsnivå.

Litteratur på området

I antologin *Kentauren* beskriver (Bornemark & Ekström von Essen red. 2010) genom 10 olika studier tillsammans den svårformulerade men för hästmänniskan välupplevda relationen mellan häst och människa. Den mytologiska Kentauren är till hälften människa och till hälften häst. Antologin blandar vetenskapliga studier där det gjorts intervjuer med hästmänniskor med personliga erfarenheter, för att komma åt vad som beskrivs som ”det mångfacetterade kunskapsfältet som återfinns mellan människa och häst”. Avsikten med antologin är att finna svar på frågan hur man kunskapsteoretiskt med utgångspunkt i filosofi, historia, idéhistoria, konst, litteratur, gestaltande metoder och angreppssätt studerar interaktionen mellan människa och häst. Ekström von Essen berättar ur ett historiskt perspektiv om idéer om interaktion mellan människa och häst. Historiskt är det sedan mins 5000 år tillbaka som människor tämjat hästar för olika ändamål. Hon menar att det förmodligen alltid funnits en god hästkultur med känslighet och kärlek till hästen. Ekström von Essen har tillsammans med Bornemark berättat om hästterapi i Sverige. Hästarna sägs kunna bli mentala ”avlastningsytor”. Genom att se hästens reaktioner blir det lättare att bearbeta sitt eget beteende som exempelvis rädsla och misstänksamhet. De menar att hästar alltid reagerar ärligt. De förställer sig inte. De värderar inte sina reaktioner.

Vi människor blir helt enkelt mer fast i ett mellanmänniskt spel som hästarna står utanför och därmed kan bemöta mer direkt. Inte minst saknar hästarna det rationella filter som människor så ofta tolkar sina egna och andras känslor genom. Hästarna kan därmed ta in känslor och reagera på dem på ett mer omedelbart sätt. Kanske är det detta sätt att fungera på som gör att så många människor upplever kontakten med hästar som magisk (Bornemark, J. & Ekström von Essen, U. 2010, s.126).

Det är svårt att visa vad som händer i relationen mellan djur och människa med kvantitativa metoder. Norling menar att hälsoeffekterna går bra att mäta, men att det svåra är behov och motiv att ha djur. Samspelet mellan djur och människa, vad det består av och hur det uppkommer är särskilt svårt, menar han. Trots svårigheterna har ändå flera forskare, såsom Lynch, Beck och Katcher uttalat att det idag finns tillräckliga bevis för att djur kan ha viktiga hälsofrämjande effekter (Norling, 2002). Dock menar Norling med det begränsande tillägget ”under vissa förutsättningar och för vissa personer”. De som är djurägare vet, att djuren har förmåga att avläsa människors psykiska hälsa och ge det stöd

som behövs, men dessa sanningar blir mer sanna och giltiga genom att bekräftas via forskningen. Han menar att det finns mycket kvar att upptäcka på detta område (Norling, 2002).

Barns spontana reaktioner på djur förstärker hypotesen att vi startar livet med en genetisk benägenhet att gilla djur. (Norling, 2002, s. 6).

Norling nämner en av pionjäreorna inom Animal Assisted Therapy (AAT), psykoterapeuten Levinson (1962) som ett exempel på någon som använt hundar i terapi med autistiska barn. Enligt Norling framhöll Levinson att kontakt med djur är ett basbehov hos människan. Detta grundade Levinson på egna erfarenheter och flera studier. Norling, som framförallt studerat djur i förhållande till äldre människor, menar att djur har en unik kompetens att påverka människor i svåra situationer och med starka funktionshinder som autism och demens, t ex Alzheimer, där vårdpersonalen och traditionella metoder har begränsad eller ingen effekt. Han lyfter även fram två andra forskare, Stewart (1995) och Bergler (1995) för att de hävdar att djur är naturliga terapeuter. De egenskaper djuren beskrivs besitta är att inte vara värderande, att lyssna, stödja, visa empati och använda icke-verbal kommunikation, d.v.s. kunna avläsa och signalera kroppsspråk.

Norling menar att det finns en stark motivation hos både barn och äldre att vara med djur och att det är viktigt att förstå hur den uppkommer och ibland bryts. Han menar också att en bättre förklaring behövs på de hälsofrämjande effekterna. Den förstaeffekten är ofta de psykiska reaktionerna. Exempel är förbättrad sinnestämning, upplevelse av stöd och trygghet. Sinnestämningen påverkar i sin tur snabbt de fysiologiska och neurologiska reaktionerna som leder vidare till stress och hjärt-kärlsystemen (Norling, 2002).

Sammanfattning av tidigare forskning

Sammanfattningsvis framgår av tidigare forskning och litteratur att relationen människa - djur har många positiva effekter, både socialt, psykologiskt, fysiskt, terapeutiskt och medicinskt. Psykologiska reaktioner som förbättrad sinnestämning, upplevelse av stöd och trygghet påverkar i sin tur snabbt de fysiologiska och neurologiska reaktionerna. Djur är naturliga terapeuter. Egenskaper djuren beskrivs besitta är att inte vara värderande, att lyssna, stödja, visa empati och använda icke-verbal kommunikation, d.v.s. kunna avläsa

och signalera kroppsspråk. Husdjur är en källa till konstant kärlek och uppmärksamhet. som både ges och fås. Många människor upplever kontakten med hästar som magisk.

Teoretiska utgångspunkter

Val av teoretisk ansats var ett försök till fenomenologisk forskningsmetod. Efter att ha kört fast några gånger, övervägdes några andra teorier såsom Teorin om socialt stöd, motivationsteorin och anknytningsteorin, men återvände till fenomenologin.

Teorin om socialt stöd (på engelska: Social Support) omfattar flera infallsvinklar och är svårdefinierad. Det sociala stödet kan delas in i tre skilda begrepp som ändå kan sammankopplas - *Social inbäddning* (embeddedness), *upplevelsen av socialt stöd* (perceived social support) och *återgestaltat stöd* (enacted support). Det sociala stödet delas också in i stress och obehagskänsla – positiv och negativ. Socialt stöd och Socialt kapital hör delvis ihop men är inte riktigt samma. (Barrera, 1986)

Begreppet *socialt kapital* syftar till värdet av att ingå i sociala nätverk. Ur detta kommer normer för ömsesidighet och pålitlighet. (Putnam, 2000) Genom att delta i sociala nätverk kan människor få tillgång till socialt och materiellt stöd, information, kunskap och kontakter. Detta kan ha positiva effekter för både individ och samhälle. Det finns dock även risk för negativa effekter såsom en skillnad mellan resursstarkas och resurssvagas möjlighet att delta i de sociala nätverken. Brist på resurser kan leda till en exkludering från det sociala nätverket. Begreppet indelas i individuellt socialt kapital och kollektivt socialt kapital. Dessutom görs en åtskillnad mellan strukturellt och kognitivt socialt kapital. *Strukturellt socialt kapital* beskriver själva deltagandet i olika sociala nätverk.

Det *kognitiva sociala kapitalet* handlar om känslor och upplevelser som är kopplade till deltagandet i sociala nätverk. Det kan gälla tillit och utbyte av hjälp och stöd. Strukturellt socialt kapital brukar vidare delas in i sammanbindande, överbryggande och länkande socialt kapital. Sammanbindande socialt kapital avser de starka band som finns mellan människor som känner varandra väl och kan utgöra en stor källa till socialt stöd. (Eriksson, 2012)

Efter ett försök att sätta mig in i Teorin om Socialt stöd genom begreppen på engelska, befann jag mig plötsligt genom begreppet embeddedness tillbaka i fenomenologin via Merleau-Ponty. Denna kvalitativa studies teoretiska ansats utgår således delvis från Teorin om Socialt Stöd, men är framförallt inspirerad av fenomenologin. Både utifrån en människosyn och en kunskapssyn. I valet av infallsvinkel utifrån Socialt stöd blir det en sammanflätning av det inbäddade och det upplevda sociala stödet beroende på situation.

Syfte

Syftet är att förmedla de erfarenheter som de personer som arbetar med djur som samarbetspartner i verksamheter både i och utanför skolan, beskriver att de har upplevt tillsammans med människor som är i behov av särskilt stöd. Ett försök att ge röst åt den tysta kunskap som finns om kommunikationen mellan djur och människa och hur denna relation till djuren kan påverka livsvärlden.

Frågeställning

1. Hur upplevs arbetet med djur som samarbetspartner tillsammans med människor i behov av särskilt stöd?
2. Hur kan upplevelsen av kommunikationen mellan djur och människor i behov av särskilt stöd se ut?
3. Hur kan djuren fungera som pedagogiskt stöd för olika professioner i arbetet med människor i behov av särskilt stöd.

Metod

Fenomenologins upphovsman är Edmund Husserl, en filosof som levde 1859-1938. Phenomena är ett grekiskt ord för engelskans Appearance, som översatt till svenska blir utseende, framträdande. Men också sken. Vad något ger sken av att vara. Fenomenologin är ett sätt att se snarare än en teori. En metod som försöker beskriva sättet som tingen framträder i vår medvetna erfarenhet. Detta kan skilja sig mycket från hur saker är i verkligheten. Livsvärlden är i fenomenologin ett viktigt filosofiskt begrepp (engelska: Lifeworld, tyska: Lebenswelt) som beskriver världen så som den upplevs subjektivt av varje individ i vardagen i motsats till en vetenskaplig objektivitet.

(Gallagher, 2012)

Fenomenet som undersöks här är hur människor kan påverkas av djurkommunikation och vad det kan ge framförallt personer i behov av särskilt stöd. Utgångspunkten är intervjuer med sex personer som arbetar med kommunikation mellan människa och djur och hur de upplever dessa erfarenheter. Genom denna studie av individuella erfarenheter avses att sammanföra dessa erfarenheter till en gemensam erfarenhet och skapa en fördjupad förståelse.

Det som undersöks är abstrakt och byggt på gemensamma erfarenheter. Vid datainsamlingen utgår studien inte från EN sann verklighet. Istället utgår den från att människor har multipla perspektiv på multipla verkligheter. (DePoy & Gitlin, 1994)

Enligt Johansson beskriver fenomenologin individernas upplevelser som de framkommer i individernas upplevelser. Fenomenologisk forskning bygger på "upplevsedata" – "alla aspekter av individers förhållande till världen". Fenomenologens objektivitet är att förstå fenomenet som helhet. Man vill förstå betydelsen av beteendet utan antaganden om orsaker som formulerats i förväg, utan förklaring av syftet. Ett fenomen undersöks i sitt naturliga sammanhang. Den fenomenologiska forskaren strävar efter att förstå ett fenomen i alla dess aspekter. (Johansson, 2009) Liksom Johansson väcks funderingar kring huruvida förförståelsen verkligen ska sättas inom parentes eller hellre användas för att nå nya aspekter av ett fenomen. Han menar att det är att dra ner på sina anspråk att överge den fenomenologiska ambitionen att hitta essensen i ett fenomen. Fenomenologen sätter den egna "förförståelsen inom parentes" för att undvika att påverka att få fram vad som är kritiskt relevant. Tolkningen av fenomenet ska vila på andra individers

beskrivningar av ett fenomen och inte på forskarens spontana tolkning och naturliga inställning till fenomenet. Johansson menar att det är just tolkningen av de beskrivna upplevelserna som tillför något nytt till forskningen genom att ifrågasätta det som är välbekant. Dessa tolkningar grundar sig på forskarens förförståelse. (Johansson, 2009)

Det bidrag i forskarvärlden som varit den största inspirationskällan till denna studie är Hagströms studie visar på mellanrummet i relationen häst – människa. Upplevelsen av en parallell till en pedagogisk relation som den mellan lärare och elev. Hon frågade var den pedagogiska relationen uppstår och kom fram till att den uppstår i mellanrummet, eller precis inför mellanrummet, i lyssnandet...

När jag överskrider skillnaden och möter den andre i en sammanflätning.
Inför mellanrummet, där är jag sårbar och öppen inför någon som inte är jag.
Där uppstår den pedagogiska relationen, i ögonblick, i situationer där jag blir något mer. I mellanrummet blir inte ett plus ett två, där blir ett plus ett något helt annat som inte går att räkna ut på förhand. (Hagström, 2014, s.147).

Ordet sammanflätning för tankarna till Husserl och fenomenologin (Bengtsson, 2001) men Hagström säger sig belysa och reflektera över hur människan och hästen överskrider sina varanden utifrån en posthumanistisk ansats. Dock nämner hon fenomenologin i samband med en annan författare till en studie som hon refererar till. Hagström inleder med att fråga vad som händer om man utgår från annanhet och skillnad i pedagogiska frågor, istället för att alla är samma och lika. Hennes utgångspunkt är relationen med sin häst utifrån ett relationellt perspektiv inom det pedagogisk-filosofiska fältet. Hon refererar till antologin Kentauren, som även finns med under rubriken Litteratur på området i denna studie.

Metodval

Kvalitativa semistrukturerade intervjuer användes för insamling av data. (Bryman, 2008)
Urval av deltagare till studien gjordes utifrån kännedom om personer som arbetade eller hade arbetat med djur och människor i svårigheter.

I inledningsskedet planerades att i några verksamheter även göra observationer och fältanteckningar. Tidsbrist att få samtycke från vårdnadshavare, bland annat gjorde att det

inte blev möjligt. Därför kom samtyckesblanketten för föräldrar i Missivbrevet (Bilaga 2) ej till användning denna gång i denna studie.

Ehn och Öberg betonar den goda relationen i intervjusituationer såväl som i all kvalitativ forskning. Betydelsen av att intervjuaren har förmåga att lyssna. Flexibilitet – själva intervjun en konst. Det vetenskapliga förläggs till analysen. (Fangen & Sellerberg, 2013) Jag fick helt enkelt börja där jag kände mig hemma och trygg, i samtalen som uppstod vid intervjuerna, innan jag åter djupdök i teoretiska begrepp.

Urval

Studien är gjord i sex olika verksamheter i Södra Sverige. Intervjuer har gjorts med olika yrkesgrupper, såsom lärare, speciallärare, assistent, sjuksköterska, familjehemsföreståndare och arbetsterapeut, i olika verksamheter såsom särskola, gymnasieskola, högskola, primärvård, stödboende, familjehem och behandlingshem. Fokus har legat på arbetet med människor i behov av särskilt stöd. Framförallt människor i skolåldern men även i livet efter skoltiden. Det liv som specialläraren med inriktning utvecklingsstörning ska förbereda sina elever för.

Sex personer hade valts ut att tillfrågas om deltagande i studien. Samtliga tackade ja till att delta. Urvalet gjordes utifrån att författaren till föreliggande studien hade insikt i att de tillfrågade hade erfarenhet av att arbeta med kommunikation mellan djur och människa. Samtliga tillfrågade arbetade eller hade arbetat med människor med funktionsvariationer tillsammans med djur. Repstad menar att det är viktigt att det skapas öppenhet och tillit mellan forskaren och personerna ute i fältet samt att de är positivt intresserade av studien (Repstad, 2007). Gemensamt för deltagarna var det stora intresset för djur och framförallt hästar och hundar och att arbeta med barn och unga i svårigheter, tillsammans med djuren.

Fortsatt i redogörelsen har intervjupersonerna fått fingerade namn; Kajsa, Tom, Anna, Louise, Lisa och Ann. Se Figur 1 nedan.

Fingerat Namn	Är el har varit verksam i:	Utbildning/examen	yrkeskategori
Kajsa	Grundskola, Grundskola åk.1-6, Gymnasieskola	Förskollärare, Grundskollärare, Speciallärare - inriktning utvecklingsstörning	Grundskollärare Speciallärare vid Gymnasieskola
Tom	Gymnasieskola, Högskola	Ridlärare, Pedagogik fr SLU, Tränarutbildning från Svensk Galopp & Ridsportförbundet	Hästränare/utbildare, Ridlärare
Anna	Grundskola	klasslärare åk 1-8, Hundinstruktör, Terapi och skolhund	Klasslärare, Hundinstruktör, terapi och skolhund
Louise	LSS, Daglig verksamhet, Äldreboende	Assistent – Vårdgymnasium, grund och påbyggnad för omsorg om psykisk och fysisk utvecklingsstörning	Stödassistent. Travtränare
Lisa	Egen verksamhet med hästunderstödd terapi	Sjuksköterska, OHI-certifiering som specialistsjuksköterska	Sjuksköterska, Distriktssköterska, OHI-certifierad Specialistsjuksköterska, Egenföretagare
Ann	Arbetsterapi inom vården och i egen verksamhet samt familjehemsförälder	Arbetsterapeut Kurser i ridterapi	Arbetsterapeut Egenföretagare med familjehem

Figur 1. Studiens respondenter

Genomförande

Kvalitativa semistrukturerade intervjuer har gjorts med personal i olika verksamheter som arbetar med djur och elever i behov av särskilt stöd. Vid intervjuerna användes en I-phone 6 och appen röstmemon för ljudinspelning. Efter varje intervju skrevs processreferat. Transkribering av ljudinspelningen gjordes sedan inför analysen.

Tanken var att i några verksamheter även göra observationer och fältanteckningar. Men på grund av tidsbrist bland annat med att få till samtycke från vårdnadshavare, så blev detta inte möjligt denna gång till denna studie. Till intervjuerna hade tio intervjufrågor skrivits (se Bilaga 1). Intervjufrågorna hade skickats via mail till respondenterna några

veckor innan intervjutillfället tillsammans med Missivbrev (Se Bilaga 2). I Missivbrevet fans även samtyckesblanketter till föräldrar. Denna blankett användes ej denna gång, då dessa var menade vid observationerna som inte blev av.

Genom att skicka intervjufrågorna i förväg gavs tillfälle för respondenterna att hinna tänka igenom sina svar innan intervjun. De i förväg nedskrivna frågorna hjälpte även frågeställaren att hålla fokus vid intervjutillfället och få med den data från de olika respondenterna som sedan skulle jämföras och sammanställas i analysen. Frågorna var öppna och gav utrymme till att ställa följdfrågor och fördjupa sig i svaren beroende vad intervjupersonen bidrog med. De öppna frågorna gav även intervjupersonen frihet att släppa frågorna och övergå till ett berättande. Även om en del svar redan getts i samband med en tidigare fråga när intervjupersonen började berätta, så kom ändå andra vinklar eller berättelser fram, som gav fördjupat svar på frågan. De första intervjuerna tog cirka tio-femton minuter, medan de sista tog fyrtiofem minuter till en timme. Detta kan bero på att författaren till den föreliggande studien fick alltmer vana vid intervjusituationen och blev bättre på att uppmuntra till berättande och ställa följdfrågor.

Johansson (2009) tar upp att det går att undvika att relationen i intervjun blir assymetrisk, vilket sedan kan leda till synsättet att frågor ska ge slutgiltiga svar. Assymetrin kan leda till att resultaten visar forskarens uppfattning. Genom att betrakta intervjun som en gemensam lärprocess via dialogen med följdfrågor som leder till ny kunskap hos båda, bryts assymetrin och intervjupersonen kan komma att tänka i nya banor. Johansson föreslår att istället för att sätta den egna förförståelsen inom parentes, så ska man använda den för att lättare urskilja vad som är ”kritiskt fundamentalt” (Johansson, 2009) Genom att intervjuerna var semistrukturerade och gav utrymme för intervjupersonens berättande av sina upplevelser, så kunde författaren till denna studie använda förförståelsen utifrån erfarenheter av livslångt umgänge med djur och yrkesvana att arbeta med elever som behöver en annan lärmiljö än den traditionella skolan, till att ställa relevanta följdfrågor, så att intervjun stundtals blev en dialog.

Bearbetning och analys

Ett försök till en fenomenologisk ansats har gjorts. I en fenomenologisk ansats används ofta intervjuer för insamling av data. Forskaren beskriver ett upplevt fenomen utifrån intervjupersonernas beskrivningar. (Creswell & Creswell, 2014)

Efter varje intervju skrevs processreferat. En noggrann transkribering av ljudinspelningen gjordes sedan inför analysen. Tanken var att i några verksamheter även göra observationer och fältanteckningar. Men på grund av tidsbrist bland annat med att få till samtycke från vårdnadshavare, så blev detta inte möjligt denna gång till denna studie. Till intervjuerna hade tio intervjufrågor skrivits och som även skickats via mail till respondenterna efter de svarat på missivbrevet att de ville delta.

Transkriberingen blev ganska omfattande och tidskrävande, eftersom en del av intervjuerna blev långa. Men det genererade intressanta svar och berättelser.

Jag gjorde ett val att transkribera det inspelade materialet noggrant och ordagrant. Det transkriberade materialet av de sex intervjuerna omfattade därför 68 sidor. Detta material kommer sedan efter godkännande från respondenterna att sparas för eventuellt framtida forskningsarbete.

Två metoder har använts vid analysen; A. Provande av fenomenologisk ansats. B. Kvalitativt, hermeneutiskt tolkande i teman (Kvale & Brinkmann, 2014). Social support theory, som på svenska är Teorin om Socialt stöd, beskriver de hälsosamma effekterna som människans sociala gemenskap ger (Lynch, 2000). Stödet innefattar också relationen människa - djur, förutom de positiva fördelar som upplevs människor emellan såsom till exempel en partner, en vänlig granne eller att ha någon att anförtro sig åt. Djur som socialt stöd grundar sig på det stora antal människor som uttalar att husdjuret är en familjemedlem och att de pratar med sitt djur, som om det vore en människa eller betraktar sitt husdjur som någon man kan anförtro sig åt (Beck & Katcher, A, 2003).

Analysen av resultatet gjordes stegvis. Först transkriberades det inspelade materialet och sedan gjordes ett urval av det mest relevanta från intervjusvaren. De första frågornas svar var det som till största delen genererade det mest framträdande mer koncentrerat. De senare frågorna uppmuntrade mer till ett berättande. Svaren från frågorna 5-10 sammanfördes till gemensamma berättelser utifrån varje intervjupersons berättelse. De mer framträdande resultaten som mestadels kom från de första frågorna men även ur de mer berättande svaren, indelades i vilka svar som kom från de som arbetade med häst respektive hund. I nästa steg delades svaren in i två delar; A. Teman och B. Berättelser (Creswell & Creswell, 2014). I Teman gjordes slutligen en indelning i 5 olika underrubriker där den första temarubriken sedan är delad i ytterligare 7 underrubriker.

Grupperingarna är gjorda utifrån de olika svaren från intervjupersonerna som kom fram i intervjuerna och sammanförda under de 5+7 olika teman som kom fram. En jämförelse har också gjorts av vad som var gemensamma svar om häst och hund och vad som var olika.

Fenomenologisk analys

En kvalitativ, livsvärldsfenomenologisk ansats tillämpades vid analysen av insamlad data.

Enligt Johansson (2009) kräver den fenomenologiska metoden att det som varseblivs vid en upplevelse först ska beskrivas noggrant och systematiskt. Nästa steg är att identifiera och förklara den väsentliga betydelsen av det som varseblivits. Han hävdar att man då enligt fenomenologin når de upplevelser som kommer före "Begreppsliga antaganden eller konstruktioner". (Johansson, 2009)

De inspelade samtalen transkriberades ordagrant och noggrant. Sedan plockades de citat ut som var mest relevanta för denna studie.

Fenomenologisk forskning har fokus på tolkning av innebörden i vardagsupplevelser. Det som skiljer fenomenologiska forskare från andra forskare är att andra forskare själv gör sin analys av det som upplevs, medan den fenomenologiske forskaren studerar vad informanten tolkar i sin upplevelse. I fenomenologin ligger en medvetenhet om begränsningen som finns för att dela och förmedla upplevelser. De som intervjuas – informanterna, med fenomenologin som metod, behöver vara villiga och ha förmågan att förmedla sina upplevelser som en viktig del av undersökningen. (DePoy & Gaitlin, 1994)

I presentationen av resultatet förmedlas intervjupersonernas upplevelser och tolkningar. Författaren till studien eftersträvar att återge berättelserna fritt från egna tolkningar. Även i tema-delen återges en sammanställning över intervjupersonernas svar, så fritt från författarens egna tolkningar som möjligt. Det som författaren gör är att sortera utsagorna. Först efter intervjufrågorna. Sedan under de rubriker som de gemensamma svaren genererar och som sedan delas in utifrån studiens frågeställningar.

Tillförlitlighetsaspekter

Första intervjun med Kajsa var från början tänkt att vara en pilotstudie. Men då materialet som framkom i den visade sig var användbart i denna studie, så ingick den sedan som en av studiens intervjuer.

Genom att skicka intervjufrågorna i förväg gavs tillfälle för respondenterna att hinna tänka igenom sina svar innan intervjun. Då intervjufrågorna var nedskrivna, kunde frågeställaren hålla fokus vid intervjutillfället och ställa samma grundfrågor till samtliga intervjupersoner. Under intervjun gavs utrymme till berättande så att intervjupersonen fritt kunde återge sina upplevelser och undvika att bli styrd i sina svar.

För att försäkra sig om att få med all data från de olika intervjupersonerna spelades samtalen in. Transkribering av det inspelade materialet gjordes noggrant. Analysen av materialet eftersträvade att vara fri från tolkning av författaren till denna studie.

Etiska övervägande

I Missivbrevet (Bilaga 2), som skickades innan intervjutillfället informerades deltagarna om att studien följer Vetenskapsrådets etiska aspekter - Informerat samtycke (Kvale & Brinkmann, 2014). Deltagarna blev även informerade om att intervjuvaren som presenteras i examensarbetet kommer att publiceras på Publikationsarkivet Diva, Högskolan Kristianstad och blir därmed tillgängligt för allmänheten. Konfidentialitet - Deltagarna aidentifieras och redovisas med fiktiva namn. (Vetenskapsrådet, 2011) I Missivbrevet fanns även samtyckesblanketter till föräldrar, som ej kom till användning i denna studie. Intervjupersonen fick möjlighet att själv välja en plats för intervjutillfället, där de kände sig mest bekväma.

Resultat

Det som beskrivs i denna studies resultatdel är det som intervjupersonerna varseblev i sina upplevelser av samarbetet med djur och människor i behov av särskilt stöd. I Diskussionsdelen görs nästa steg, att identifiera och förklara den väsentliga betydelsen av det som varseblivits, av författaren till studien. Livsvärldsfenomenologin har sin utgångspunkt i den värld som människan konkret erfarit. Den livsvärld som studeras i denna studie är den upplevelse som intervjupersonerna har av de personers upplevelser som de mött i sitt arbete tillsammans med djur (Bengtsson & Berndtsson; Bengtsson, 2001).

I analysen är resultatet indelat i två avsnitt.

A. Här görs en ansats till en hermeneutisk analys indelat i teman.

B. Berättelser där det görs ett försök att närma sig en fenomenologisk analys.

Under rubriken Teman har det som är mest framträdande i svaren från frågeguiden koncentrerats, men dessa teman och svar återfinns även mer utförligt i sitt sammanhang i Berättelserna.

A. Teman

A1. Djurslag som samarbetspartner

Av de sex respondenternas erfarenhet av att arbeta med människa – djur fördelade sig antalet enligt följande;

Djurslag	Häst (främst)	Hund	Nämner katt som tänkbart djurslag att samarbeta med	Alla gårdens djur
Antal personer som jobbar med:	4	2 (3)*	2	1

Figur 2. Respondenternas erfarenheter av djur

*Arbete med hund; 2 arbetade enbart med hund + 1 som främst arbetade med häst angav att annan medlem i verksamheten arbetade med terapi och skolhund. Hunden fanns där och bodde hos henne, men hon var inte den som direkt arbetade med hunden i verksamheten.

Skillnaden mellan häst och hund, som kommer fram, baserat på intervjupersonernas utsagor, är att hunden är rovdjur och hästen är bytesdjur. Deras kommunikation är olika. Hundar är mer raka i sin kommunikation. Hästen närmar man sig genom att låta den bli nyfiken på dig och komma självmant. Hästar är inte aggressiva. De är känsliga, uppmärksamma och vänliga. De har en inbyggd önskan att passa in i sin flock och att vara till lags. Båda djurslagen är flockdjur. Men deras reaktioner kan vara olika. Hästen flyr när den blir rädd. När en hund blir obekväm och försvarar sig så biter den. Men överlag är svaren liknande oberoende av djurslag.

A2. Positivt

Samtliga intervjupersoner upplevde att samarbetet med djur var positivt.

Det som uppfattades som positivt var;

A2a. Atmosfär

Både i samarbetet med hästen och hunden beskrivs atmosfären som trevlig och att både hästen och hunden skapar en avslappnad och trevlig stämning.

A2b. Känslor och minnen

Hund: Träna på att Visa känslor, övervinna farhågor och rädsla, hämningar släpper

Hundar är fenomenalt duktiga på att känna av vad människor känner

Hundar vill gärna ta hand om människors känslor

Vissa människor har svårt för att läsa av andra människors känslor. Det blir jobbigt för dem. Hundar är mer raka i sin kommunikation. Lättare att ty sig till djur än till en människa. Hunden blir en väg till en annan människa. Jättebra redskap när man ska prata om känslor och hur man beter sig att använda hunden som exempel.

Häst: Lugn

Varit trött – vaknar till

Släpper oket man bär

Frihet

Hästar – egenvård – det är ju här (med hästen) jag kan koppla av

Som ett rus

A2c. Krav, trygghet, tillit och självkänsla

Samtliga oberoende av verksamhet, yrkeskategori och djurslag de arbetar med, anser att djuren ger personer med funktionsvariationer tryggheten att vara sig själva. Båda djurslagen stärkte självkänslan. De anledningar som nämns i intervjuerna är att djur inte dömer. De ställer inte krav på att människorna ska vara eller se ut på ett visst sätt. Hästar ställer inga krav, det är kravlöst. De bara är där. Kravlös närvaro.

Intervjupersonernas upplevelser av samarbetet med både hunden och hästen var att den gav stöd i att övervinna farhågor och stärker självkänslan. Djuren får eleverna att våga vara den de är och vara trygga i sig själva.

Trygghet är något som tas upp av flera intervjupersoner både i samarbetet med häst och hund. Det de säger relaterat till trygghet och självkänsla i intervjuerna är att:

Hämningar släppte. Man kan vara sig själv. Hästen tar dig för den du är.

Djuren talar till vår trygghet, vår säkerhet, vår tillit.

Djur kan bygga tillit hos barn som farit illa genom att visa att jag är en vuxen som tar ansvar och tar hand om hästen på bästa vis. Bygga tillit, tilltro.

Barn identifierar sig ofta mer med djuren än med andra människor.

Jag är bra nog och hästen kan bli min vän och den lyssnar och den sladdrar aldrig.

Barn blir ju väldigt stärkta av att kunna påverka ett så stort djur och känna att här finns en så stor varelse som vill mig väl.

A2d. Tilltala sinnena

Hund: Det minimerar stress att klappa och känna på hunden. Hundar är ett fenomenalt sätt att få elever som är uppvarvade att lugna ner sig. När man klappar på ett djur så börjar

oxytocin produceras. Oxytocin är ett lugnande – må bra -hormon. Men också ett anknytningshormon.

Häst: Stimulerar alla sinnen – som doften, beröring av pälsen, En har vad hon kallar ”Mindful ridning”- de får åka häst och så har de olika sinnesresor. Hon menar att när man drabbas av stress så stänger hjärnan själv av. Sen gör de även kroppsresor.

A2e. Gemenskap och glädje

Hund: Skapa relationer, mysa med hunden och få gott om tid.

Anknytningshormon – jätteintressant när man jobbar (med hunden) med elever som har svårt att knyta an till andra barn och vuxna, eller som har svårt med det sociala helt enkelt.

Häst: Det öppnar upp för samtal.

hästen bjuder på oväntade grejer som leder till skratt

Hästen finns ju alltid där som vår vän.

Vi människor spelar för mycket spel. Det, hästar, djur har inga masker. De är omedelbara och där.

I arbetet med hästen, är deltagarna med i processen vilket skapar delaktighet.

A2f. Motivation

Hund: Ökad motivation

Motiverar hemmasittande barnen att komma till skolan. Motiverar också till att utföra skolarbete. Roligare både för elev och lärare att göra det tillsammans med hunden.

Häst: Hästar hjälper till med att göra det möjligt. Hästen höjer absolut motivationen för skolarbetet, ambitionsnivån höjs, eleverna blir glada.

A2g. Utevistelse

Hund: En överviktig elev som vägrar vara med på idrottslektionerna, som behöver komma ut och röra på sig, där funkar det jättebra att gå ut och göra saker med hunden.

Häst: Motivera äldre till utevistelse

Åka häst och vagn ute i samhället. De blir igenkända.

När du inte har 2 starka ben att gå på så kan du sätta dig på ett djur och plötsligt få fyra starka ben som är olikt en rullstol. Som kan ta dig ut i vilken natur som helst.

Vi människor har lägst stress i natur när vi känner oss trygga.

Djur hjälper oss att hitta tillbaka till vårt sanna väsen. Det vi egentligen är. Djuren hjälper oss att jorda och följa årstiderna, att komma nära naturen och vår egen natur, oss själva.

A3. Kommunikation

Hund: Hundar är sedan tusentals år tillbaka avlade för att kommunicera med oss människor. Hundar är fenomenala på att kommunicera med människor.

Flicka som först inte pratade med personalen eller de andra barnen, började prata med hunden. Började sedan ganska snabbt prata i skolan.

Häst: Skapar bra kontakt och förtroende

En människa börjar plötsligt prata, som aldrig pratar annars.

Det kommer mycket frågor (kring hästen).

De som inte har något tal, de njuter av att röra vid honom (hästen)

Fin kontakt med djuret

Icke-verbal kommunikation

När häst och människa förstår varandra – det är nästan magiskt

A4. Pedagogiskt stöd

Hund: Intensiv lästräning

Barn läser för hund – hunden rättar inte, hunden är tränad att vänta in - står inte och hänger över som en lärare gör. Läsningen blir mer naturlig för hunden avspeglar trygghet som ger eleven självkänsla att slappna av och våga vara sig själv

Hunden fungerar som ett komplement i mitt arbete

Djur når fram där inte pedagogen når fram

Elev med selektiv mutism i en särskola börjar prata med hunden

Rastlös och spänd elev som plötsligt i en lässituation börjar gunga fram och tillbaka, där pedagogen inte längre når fram, men där eleven lugnar ned sig vid kontakt med hunden

Hunden avleder

Häst: Får helt annan koncentration

Hästar vill vara vänliga, vill socialisera, vill hitta rätt, vill förstå. Hästar har en inbyggd önskan att passa in i sin flock och att vara till lags. Så att vilja, dom vill rätt. Dom vill förstå sin uppgift och när de har förstått sin uppgift så kan man samarbeta med dom, dom är inte bara ett instrument utan de är en samarbetspartner.

Påverkar barns önskan att bli nyfiken – att vilja förstå någonting. Insikten att här finns något att förstå och det kan vara möjligt.

Vid träning att köra häst och vagn lär man sig mycket, t.ex. orsak-verkan.

Praktisk pedagogik vid skötsel och utfodring. Exempelvis matematik i att mäta upp foder. Rider mellan bokstäver och lär sig alfabetet och att läsa från hästryggen. Elever som har koncentrationssvårigheter kan sitta stilla på hästryggen och behålla koncentration och fokus, när det är hästen som är i rörelse.

A5. Fysisk dimension

Hund: En blyg elev tränar hunden för att utveckla och förstärka sitt kroppsspråk. För att träna hunden behöver man prata med hunden med sitt kroppsspråk framförallt.

Häst: kunna förflytta sig med häst och vagn för de som inte kan gå

Ridterapi förbättrade alla fysiska förmågor, balans, styrka, kondition, spasticitetsmönster.

På hästryggen utmanas balansen och på nåt vis kopplar hjärnan på ett annat sätt. Ofrivilliga störningar av koncentrationsförmågan dämpas då på hästryggen.

Hästen bär oss och vaggar oss, Det blir vi inte efter två års ålder. Burna ut i naturen. Det är ungefär som när vi ligger i livmodern. Där hör vi stegen, vi känner rytmen.

Vi tankar hästkrafter. Hästen har ju följt oss i tiotusentals år. Så vi har väl liksom med den i våra gener någonstans.

B. Berättelser

Första berättelsen är en sammanfogad berättelse av hur intervjupersonerna ser på vilka barriärer och hinder det finns med att ha djur som samarbetspartner i verksamheter som arbetar med människor i behov av särskilt stöd. Sedan följer delar av varje intervjupersons berättelse. Sista berättelsen är en sammanställning över de tankar som kom fram i slutet av intervjuerna, när intervjupersonerna fick möjlighet att bidra med något annat de tyckte var viktigt för denna studie.

Berättelser om barriärer och hinder.

På frågan om det finns några barriärer eller hinder anser samtliga av de som tillfrågades att de egentligen inte tycker att det finns barriärer. Tre av sex nämner *allergier*.

Men jag säger ju aldrig att nej du har allergi, så du kan inte komma. Men alla som har allergi har ju själv koll. Liksom vid epilepsi, hörselskada, grav synskada. Man får hela tiden anpassa det. Försöker aldrig vara mer än 4-6 i gruppen på ridskolan. Helst minst en vuxen per häst och elev. (Lisa)

De som nämner allergi upplever det inte som ett stort problem när man befinner sig utomhus eller anpassar inomhus.

Det som jag upplevde som lite hinder var ju det att hunden endast fick vistas i ett angränsande rum till klassrummet och då blev det ju att man liksom avskilde, det blev ju en segregering kan man säga. Man fick ju ta ifrån eleverna från sin hemvist och sätta dem i ett angränsande rum. Jag hade velat ha hunden som ett naturligt redskap i klassrummet. (Kajsa)

Rent allmänt barriärer är ju att man alltid måste ta hänsyn till de som är allergiska och till de som är hundrädda. Man måste göra upp en ordentlig plan för hur det ska fungera, så att det fungerar för alla på skolan. Men rent jobbmässigt med eleven kan jag inte se några barriärer. Det finns ju barn som inte vill ha med djur att göra. Men då ska de ju slippa såklart. (Anna)

Två nämner vikten av att anpassa vilka djur som används och ge stöd för de med funktionsvariationer som kan bli för ivriga eller vill så mycket.

Volymen måste man lära dem. Man måste vara lugn, man måste vara tyst. Man måste låta hästen komma till dig eller det djuret som det är fråga om. (Tom)

Ann tar upp att ett hinder kan vara barn som är fullständigt okontrollerade.

Där bör man vara försiktig med vilka djur man släpper dem på, så att de inte skadar djuret eller djuret skadar dem av rädsla.

Anns svar på frågan om barriärer och hinder

De enda vi inte satte upp på hästryggen, var de som inte var medicinskt stabila, dvs de som man inte kunde garantera att de skulle överleva om de kom upp på hästen. Eller om de hade instabil nacke.

Annars var det bra för alla patienter, ansåg hon och påpekar att det finns det stöd för i litteraturen också.

Kajsas berättelse

Orsaken till att Kajsa började arbeta med kommunikationen mellan djur och människa skedde mest av en slump. Skolan hon jobbade på fick en förfrågan om att delta i ett projekt av en person som utbildade sig tillsammans med skolhund. Hon tyckte det var en toppenidé.

Vi hade då några elever som hade intensiv lästräning som lyfte sig rejält i sin läsning och elever jag aldrig hade trott skulle knäcka läskoden, gjorde det i samband med den här intensiva lästräningen med skolhunden.

Eleverna fick en ökad självkänsla och trygghet i att liksom våga vara sig själva. Vi upplevde att många hämningar släppte och dom visade mer känslor som de inte tidigare hade visat oss. Det kommer naturligt på nåt sätt när hunden är med. Det i sin tur leder till en avslappnad stämning som jag tänker påverkar skolarbetet positivt.

Det som Kajsa tycker är viktigt i kommunikationen mellan djur och människor är att;

Bygga upp en relation med elever och hund innan hunden är med i undervisningen. Några blev rädda när inte hunden varit där innan och hälsat på och fått hinna bygga upp en relation innan undervisningen.

Tryggheten. Jag tror i och för sig att det är lika för alla barn - alla elever hade varit gynnade både i grundsärskola och grundskola av att ha skolhund som ett extra

redskap för att skapa en inre, alltså en starkare självkänsla, för jag tror att djur släpper på många hämningar. Det är vad jag har upplevt.

Det som jag själv upplevde då var ju den här intensiva lästräningen som vi hade under det här året och den var ju enbart positiv. Vi satt i en trevlig fysisk miljö, i en mysig soffa med filtar och kuddar och mys. Eleven fick sitta nära hunden och klappa och känna och fick gott om tid på sig. Det är jätteviktigt att ge eleven gott om tid.” Hunden avspeglar en trygghet som ger eleven den självkänslan att slappna av och våga vara sig själv och då blir läsningen naturlig. Än en lärare som står och hänger över och liksom man känner sig, en annan press. Hunden är ju liksom inväntande och tränad i att vänta in och låta eleven få sin tid. Jag tror att man minimerar stress och får samtidigt närhet och sitta och klappa och känna så tror jag att det ger en ökad trygghet, Det blir en osynlig kommunikation mellan djur och människa. Hunden kritiserar inte, den kommer inte med åsikter eller rättar. Eleven får den tid de behöver och det har jag märkt att eleverna rättar sig själva mer då. De vågar backa tillbaka, för det är ingen som stressar dem och säger - Men nu läste du fel!

Även sådana upplevelser som kan anses mer negativa, som till exempel att några elever var rädda för hundar i inledande kontakten, blev i slutändan till något positivt, då de blev stärkta i sin självkänsla menar Kajsa. Hon tillfogar att eleverna blir det när de kommer över barriärer, bara man ger det tid.

Toms berättelse

Tom beskriver relationen med hästen som positiv, den ger en trevlig atmosfär, kontakten som djuret ger –

När man kommer hem en dag och har varit trött och så vidare. När man kommer i kontakt med djuret, då vaknar man till och helt plötsligt så får man en helt annan koncentration. Man släpper allting man har över axlarna, oket över som man har och när man kommer ut och rider hästen och arbetar med dom så är man helt fri.

På frågan vad Tom anser det är, som har betydelse i kommunikationen mellan person (med funktionsvariation) och djur blir svaret;

Den stora betydelsen är att de har inga förutfattade meningar om djuret och dom är inte rädda oftast och visar ingen rädsla bara för att det är ett djur, utan dom är bara

jättenyfikna och vill verkligen ta den kontakten. Så man får många gånger hålla tillbaka dom lite grann för att de inte ska vara för framfusiga utan låta djuret komma till dom och då, när dom kommer till dom, så tror jag dom känner den där känslan också och lugnet.

För dom så är det lika naturligt som vaddå en häst liksom”. Hästen ger tryggheten. Om de kan vara, komma ner på den lugna nivån som hästen vill att du ska vara. Då får dom en trygghet.

Den sociala kontakten. Lära sig skötseln och omvårdnaden. Hur man hanterar djuret. Hur djuret ska bli nyfiken på dig genom att inte vara framfusig och framförallt låta djuret komma till dig,

”Det är svårt att beskriva utan det är nog en känsla som dom får, som vi alla får, när vi håller på med djuren att man får den glädjen. Det är som ett rus. Jag brukar säga att man behöver inte någon alkohol eller någonting när man håller på med djur. (Tom)

Angående djurs påverkan på elever i skolarbetet:

Ambitionsnivån och motivationen höjs direkt, tack vare kontakten med djuren, menar Tom.

Annas berättelse

Anna såg ett nyhetsinslag på Tv som visade årets sociala tjänstehund. Hon jobbade då redan som lärare och hade hund. Hon hade aldrig hört talas om det tidigare. Hon blev så rörd av det programmet om en flicka som hade selektiv mutism och gick i särskola. Flickan pratade inte med personalen eller de andra barnen, men började prata med hunden. Det spred sig ganska fort så hon faktiskt började prata i skolan. Anna tyckte det var så himla häftigt.

Jag tänkte att kan man använda hunden som ett komplement på det här sättet, där man har försökt allt möjligt innan och inget fungerar, det är väl klart att man ska använda hund då. Så länge det är en hund som trivs med sitt arbete såklart så. Så att det var ju redan då jag började leta efter en hund som skulle kunna va ett ämne för detta. Hundar gillar ju att arbeta. Alla hundar behöver ju ett arbete, de behöver en uppgift. Som lärare så såg jag det som en bra kombination då och att ge hunden

ett arbete så att den är nöjd och samtidigt så har jag och en massa barn nytta av detta.

Anna berättar om ett av *biblioteksbesöken* där hon lästränade med sin hund. Det kom ett barn med sin mamma som skulle läsa. Anna visste inget om barnet men såg direkt ett väldigt rastlöst barn. Hon tänkte det var ett barn med svårigheter. Det första barnet frågar är hur mycket ska jag läsa? Anna förstod det som att läsning inte var en favoritsysselsättning. De kom överens om tre sidor och sedan se. Barnet läste i rasande fart. Så Anna frågade om barnet ville läsa mer och fick ja till svar. Så fortsatte det till 12-13 sidor men sedan fick barnet nog. När de lägger undan boken och börjar prata lämnar hunden och går till mamman. Barnet blir plötsligt rastlöst och börjar gunga jättespänd i kroppen. Anna säger att eftersom hon inte känner barnet tänker hon hur hon ska få barnet ur det utan att det blir fel. Hunden snappar upp det och kommer och sätter sig bara centimeter från barnets ansikte och stirrar barnet in i ögonen. Barnet börjar klappa hunden med båda händerna och så lugnar barnet ner sig. Då kan Anna fråga om de ska göra tricks med hunden och situationen var över. Anna kände;

Det där hade inte jag kunnat fixa. Det där fixade hunden åt mig.

Liksom Kajsa har Anna erfarenhet av att ta hjälp av skolhunden i arbetet med elevernas känslor.

Anna ger ett exempel där en elev med NPF (Neuro Psykiatriskt Funktionshinder) som är rädd för spindlar och ska hämta ett spel. Där ligger en död spindel och eleven skriker. Hunden kommer och viftar på svansen och tittar på eleven som om hunden tänker; hallå där är du ok? Anna säger till eleven; Åh hon är orolig för dig nu, för hon märkte att du blev rädd! Då börjar eleven prata med hunden; -Det är ok lilla gumman! Det var inget farligt! Eleven börjar trösta hunden istället.

Hundar är fenomenalt duktiga på att känna vad människor känner och de vill så gärna ta hand om människornas känslor.

I arbetet med barn med funktionshinder, olika neuropsykiatriska diagnoser, så är oftast hunden till väldigt stor hjälp, menar Anna som arbetar med hund mestadels i grundskola.

Ja det kan ju vara olika från barn till barn. Såklart! Men alltså hundar är ju fenomenala, väldigt dukiga på att kommunicera med oss människor. De är ju till och med sedan tusentals år tillbaka avlade för att kommunicera med oss människor.

Och av nån anledning som inte jag vet så är det ju ofta så att barn med funktionshinder, nu tänker jag åter på neuropsykriatiska diagnoser. De har ju ofta lättare för att kommunicera med ett djur än en människa. De har ju ofta svårt att läsa av andra människor på deras intentioner och deras tankar och deras känslor och det är väldigt jobbigt för dem. Medan hunden i mitt fall då, säkert andra djur också, de är ju mer raka i sin kommunikation. De har ju ofta lättare att ty sig till djur än till en människa. Det är ju den absolut största vinsten kan jag känna. Hunden... blir på nåt sätt... en väg... till en annan människa.

De har mycket lättare för att identifiera sig med ett djur och djurets känslor än med en annan människas känslor. Men på så sätt kan de ju lära sig hur vi fungerar. Det är ett jättebra redskap när man ska prata just om känslor och hur man beter sig och såna saker.

De har just lättare att relatera till ett djur väldigt ofta än till en annan människa. För att det blir ett kravlöst umgänge. Hunden ställer inga krav. Det kanske de gör men inte som eleverna upplever. Medan vi lärare och vuxna och även andra barn som de umgås med. Det finns ju alltid nån slags krav involverat. Det gör det ju inte med djur.

Jag använder dem till väldigt många olika saker så att säga. Exempel; Elev som är överviktig och behöver komma ut och röra på sig, men som inte vill vara med på idrottslektioner. Där funkar det jättebra och gå ut och göra saker med hunden.

En elev som är extremt blyg som väldigt sällan pratar i klassrummet. När hon pratar så är det väldigt, väldigt tyst. Men hon älskar djur. Så där var det ett fantastiskt sätt att kunna arbeta med henne. Barn som är väldigt blyga har ju sällan något kroppsspråk. Där har vi jobbat jättemycket med att hon har fått träna hundarna. Och när man tränar en hund så måste man ju prata med hunden med sitt kroppsspråk framförallt. För att ord har de (hundarna) ju svårare att förstå än kroppsspråket och det har ju funkat jättebra!

En annan positiv effekt som nämns är att relationen med ett djur är

Djuren kan också vara en hjälp att få hemmasittande barn att komma tillbaka till skolan, menar Anna.

Hunden är en enorm motivator både att komma till skolan och till att faktiskt utföra skolarbetet. För får man göra det tillsammans med en hund så blir det mycket roligare.

Louises berättelse

Louise nämner utevistelse i samband med idén till att börja samarbeta med hästen.

Grunden faktiskt att jag kom på tanken och ta med hästen var att jag tycker att, jag ville erbjuda brukarna att komma ut mer utanför deras rum, husets fyra väggar. Jag tycker att de är för lite utomhus. Jag har en brukare på mitt arbete som hans utevistelse består kanske i att gå och tömma sin brevlåda. Då blev det ju en naturlig grej att det var någonting där att gå ut till.

Louise, som jobbar i daglig verksamhet och äldreomsorg, menar att en positiv effekt är att brukarna kommer ut. Någon som är deprimerad och som normalt inte pratar, påverkas av hästens närvaro. Då väcks minnen till liv. De kommer ihåg saker från sin barndom, då de flesta brukarnas föräldrar hade hästar och minnena lockar alltid fram någon historia.

Louise berättar även om en brukare i rullstol som har hjälpmedel - en sorts skenor med kardborrband. Den lille hästen hon har med står där med huvudet på rullstolens bord och står och nafsar med läpparna och får tag i kardborrbandet och drar upp det. Brukaren skrattar så hon kiknar. Nu sträcker hon fram handen varje gång hästen kommer, för att han ska dra upp det. Det har blivit en rolig grej. Något som väcker till skratt.

Det som Louise tycker är det viktigaste i kommunikationen är att:

Det öppnar upp för samtal och glädje och kan komma att trycka på nån knapp likasom, som man inte kan nå annars kanske med andra grejor. En häst ställer inga krav på dig. De kan vara sig själva hur de än är. Delaktighet.

Louise tar med brukarna och hästen med vagn ut i samhället på söndagspromenader. De blir igenkända.

Brukare kan utvecklas beroende på var brukaren är mentalt. Lära sig orsak verkan och så när de är delaktiga i att köra hästen med vagnen.

Lisas berättelse

Lisa berättar att hennes val grundade sig på hennes stora hästintresse. Även om hon inte hinner rida så ofta själv mer än vid enstaka tillfällen, så känner hon att hon får sitt hästintresse tillgodosett från marken. För hon har ändå kommunikation med hästarna. Hon berättar om en fundering som många hästägare kan känna igen sig i;

Varför lägger jag alla pengarna i stallet? Är jag lite dum?! Nej, det har jag lärt mig. Den första som gjorde en undersökning om detta var en docent från Sahlgrenska som hette Ingmar Nordling. Han gjorde ett häfte som hette Djur i vården. Jag var på hans föreläsning för väldigt många år sedan. Det var ju då i början på nittioalet och då sa han; Ja men det är egenvård. Mmm, just det! Och ska man ha vård för mer än sig själv så måste jag ha mer än en häst! Men alltså det är ju någonstans kommunikationen med djuren som man, den här icke-verbala, anknytning, ja, men där finns så mycket i det som är fantastiskt!

Lisas exempel handlar om en utåtagerande pojke med ADHD diagnos och som senare även får Asbergers syndrom diagnos. Lisa var noga med redan från början att man inte får bli arg på djuren utan man får bli arg. Men det får inte gå ut över djuret. Då får man kanske hoppa av hästen och göra något annat. När pojken först kom valde han en liten busig shettis som det hände mycket kring, fast han aldrig menade något illa med det. Det var ju ungefär som med pojken själv. Pojken fortsatte rida där i många år. När det inte funkade i ridningen och han blev arg, så fick han stanna, men sitta kvar på hästen och klappa tills han lugnat ner sig. Han utvecklades och lärde sig hoppa med en känslig häst, en sån som man inte kan bli arg på. Han blev senare ungdomsledare på läger med stöd av annan ungdom när han blev äldre. Pojken som innan han hittade till hästarna hade haft det jättejobbigt i skolan, böcker gick sönder och stolar for. Även hans lärare kom och fick vara med och uppleva hästen och pojken, så att det som hände där på gården, kunde användas sedan i skolmiljön. Han lärde sig läsa genom att rida mellan bokstäverna uppsatta i ridhuset, så att ridvägen bildade ord. De lekte bokstavsdetektiver till häst. Han fick göra en egen bok som skrevs i vid varje ridlektion. Han kunde därefter, när han blev äldre gå i specialklass på högstadiet och sedan gymnasiet. Han hade uttryckt att det var Lisas förtjänst att det blivit såhär. Lisa menar att eleven bara behövde komma i en annan miljö. Hon menar också att det faktum att hästen bär dem (barn med ADHD/koncentrationssvårigheter), så behöver de inte själv hålla sig i rörelse.

För de kan inte sitta stilla och koncentrera sig. För de behöver rörelse. Men när hästen går så behöver jag bara återta min balans, för i ridningen blir jag satt ur balans hela tiden. Därför är det bra för alla med neuropsykriatiska funktionshinder. Är man då dessutom mycket ute i naturen där det aldrig blir för mycket för sinnen, i motsats till vårt samhälle som inte är bra för dem, då de är disponerade för psykisk ohälsa.

Hon tillägger vikten av att få tillhöra en vanlig klass, även om man behöver mycket tid i en specialgrupp. Men få vara med i helklass på de lektioner där det funkar. Påpekar vikten av att få fullt stöd på raster. Dessa elever behöver få känna att de tillhör det allmänna inför vuxenlivet. I hennes verksamhet med ridverksamhet och läger har det alltid varit blandade grupper. Barn och unga med och utan funktionshinder arbetar tillsammans och får stöd att klara det. Individuella anpassningar så att man får känna att jag är i en helt vanlig grupp.

Även för välfungerande har det varit väldigt skönt att grupperna är blandade, för jag kan vara precis mig själv. Jag behöver liksom inte upprätthålla någon fasad någonstans. Jag kan alltid se till att någon annan också kan må bättre

berättar Lisa vidare. Men hon betonar också att det är väldigt viktigt att det finns många vuxna och ungdomar som hjälper till att se till att det fungerar.

Lisa berättar att hon alltid tillåter de med funktionshinder ha företräde. Hon anpassar. Ger det tid vid låsningar när man inte kommer upp på hästen.

Men det gäller hela tiden att ha fantasi och hjälpa till.

Lisa ger även exempel på barn och unga med ätstörningar, suicidförsök och självskadebeteende som blir hjälpta. Barn som legat inlagda på BUP (Barn och Unoms Psykiatri), barn som legat bältade 5 gånger i veckan, som säger att det endast är där i hennes verksamhet som de kan känna ett inre lugn och få lov att känna att de är de ännu, som de var innan de blev sjuka. Det Lisa själv säger sig göra är att ge andra perspektiv på livet och prata om vem vi människor är i livet, i evolutionen.

Vi tillhör den biologiska mångfalden. Om ett träd kan stå där i hundratals år och det är bra nog, då är vi ju alltid bra nog för den vi är. Vi behöver ju inte försöka vara lite bättre än den vi är, utan att jag duger.

”För djuret duger jag alltid precis som jag är. Det är nog det absolut viktigaste.

För alla med stress och säkert för alla oss andra också att vi liksom hittar vår plats och vår relation och relationer till människor. Vi är ju flockdjur. Vi kan ju liksom hästarna kan och hundarna kan vara med oss i sin flock, kan vi nog vara, känna, att vi är en del i deras. Ihop med dem.

Lisa nämner att de får delad glädje.

Ja, men det är ju att man, alltså att det alltid går att variera. Jag kan alltid spänna bågen precis där det är lagom utmaning.

Om arbetet med djur som pedagogiskt redskap säger Lisa;

Matematik vid skötsel och fodring, räkna och mäta kilo foder och hur många delar per dag. Ge exempel på matematik och hur den används i vardagen och i ett framtida yrke.

Elever som kanske annars retas i skolmiljön blir här omhändertagande om varandra om någon till exempel trillar av hästen eller snubblar.

Hästen öppnar upp för att kunna bli kramad och tröstad.

Lisa påpekar att det är viktigt att ha lärarna med sig också. Hon menar att man spar i ett minnesalbum där man har alla sinnena med.

Anns berättelse

Liksom de tre andra som arbetade med hästar hade även Ann egna positiva erfarenheter av relationen med hästen som utgångspunkt till hästen som samarbetspartner.

Det förstod jag tidigt när jag utbildade mig att det här är stort. För djuren har påverkat mig så mycket och har hjälpt mig så mycket genom livet. Aktiviteter tillsammans är någonting som skapar bryggor och broar mellan människor. Men är det dessutom ett levande väsen så blir det så mycket mer och djur spelar med utan att begära någonting tillbaka. Dom är, dom bara är och det blir så kravlöst. Så redan när jag utbildade mig så tänkte jag att jag ska jobba med hästar. Ridterapi. Sen träffade jag nån som skulle jobba med delfiner. Ja jag tycker hästar är lite delfiner på land. De har den uppmärksamheten och den viljan att vara nära, viljan att förstå när vi inte betar oss som rovdjur.

Ann berättar vidare om sin upplevelse av vad det är som händer i kommunikationen mellan människa och djur.

Närheten till djur och det kravlösa, den kravlösa närvaron och det som djuren ger oss människor. Det är inte alltid vi människor kan ge det till varandra. Det har vi

för mycket hjärna för eller vi spelar för mycket spel. Hästar, djur har inga masker. De är omedelbara och där.

Även Ann berättar om ett fall med en åttaårig kille med grav ADHD som sprang i cirklar hela tiden. Han kunde inte vara still. Varje morgon när han vaknade, sa han till sin mamma att han ville dö. Han fick rida på en ponny och samla in bokstäver. De filmade och visade i skolan. Personalen i skolan kände inte igen honom, de hade aldrig sett honom så fokuserad. De visste inte att han var så begåvad, berättar hon vidare. Han kunde följa bokstäverna på hästen i ridhuset. När han sedan bad om att få göra som han ville, så red han bokstäverna baklänges i alfabetisk ordning. Skolpersonalen hade trott att han inte fattade någonting! Efter filmen såg de honom med helt nya ögon, berättar hon. Ann förklarar teorier om att när du utmanas i din balans, så kopplar hjärnan på ett annat sätt. Då visar sig inte de här ofrivilliga störningarna som de med grav ADHD har. De dämpas. Så pojken fick lugn så han kunde tänka ordentligt på hästryggen, menar hon.

Hon berättar vidare om en tjej med stroke som var deprimerad och sa att ridterapi räddat livet på henne. Det som har betydelse i kommunikationen mellan person med funktionsvariation och djur, menar Ann är;

En stor fråga. Non verbal kommunikation. Hästen vill förstå på ett annat plan. Du måste inte ha ett språk. Du måste inte va duktig på att kommunicera, för hästen försöker förstå.

Ann svarar på frågan om vad som är specifikt/tillförs extra för just elever med funktionvariationer i arbetet med djur så här.

På många vis. På många plan. Det non-verbala är ju jättestarkt. Men...också... när du inte har två starka ben och gå på, så kan du sätta dig på ett djur och plötsligt ha fyra ben som är olikt en rullstol. Som kan ta dig ut i vilken natur som helst. Den upplevelsen den är väldigt stark för många, att verkligen kunna komma ut i naturen på ett ännu bättre sätt än dom flesta.

Kroppen reagerar. Den reagerar automatiskt på utmaningen i balans och utmaningen i rörelse och så.

Pedagogiken den kommer ju gärna, tycker jag, utifrån att man har en längtan efter att vilja förstå något eller kunna utföra någonting. Allt det som man gör (med hästarna) innebär ju någon form av pedagogik. Så det blir ju bara en väldigt praktisk

pedagogik. Och vet man då både vad barnet har för läntan och vilka utmaningar barnet har, så kan man ju vara lite lurig och försöka få ihopa det till nånting bra.

Två från två olika verksamheter beskriver liknande erfarenheter av elever som inte gått att arbeta med i skolan, men som efter umgänget med hästar och ridning sedan klarade av skolarbete.

Det som påverkat för att nå dit förklarades vara att eleven ”fick något med sig från ridningen, blev stärkt, som blev en identitet, en stolthet. Han vågade rida på stora, starka hästar.

Faktum att eleven fick en aktivitet som var regelbunden, angav Ann som en annan orsak till den förbättrade inställningen till skolarbetet som framträdde efter kommunikationen med ett djur.

Berättelser med frivilliga bidrag som kan ha betydelse för studien

Det jag skulle vilja, jag skulle vilja ha, i de bästa av världar att det fanns en obligatorisk regel att man hade en pedagoghund i varenda skola i hela Sverige. (Kajsa)

Det är viktigt tycker jag, att man måste ha god handledning och då är det inte bara handledning för den som ska lära sig djuret, utan även dom som är med som handledare till dom. Så att de vet vilken nivå det ska vara på och hur det ska fungera. Så man får det här lugnet och närvaron och harmonin. Den här nyfikenheten. Både mellan djuret och människan. Och det tror jag är en av de viktigaste sakerna. Och de ska få det stödet. Så de känner sig trygga. Jag tycker det är jätteviktigt att man får en typ handledarkurs hur dom ska bete sig med djuret innan man gör det med dom eleverna som ska lära sig hästen som har funktionshinder då. (Tom)

Det är jätte-jätteviktigt att alla hundar som överhuvudtaget kommer in i en verksamhet och ska jobba som sociala tjänstehundar oansett om det är äldrevård, eller skola eller vad det är att de är utbildade tillsammans med sin förare. För det är så himla viktigt att kunna läsa av hunden när den börjar känna sig obekvämt då. Det är ju trots allt ett rovdjur och de försvarar sig genom att bitas. Risken är annars att det händer en olycka förr eller senare och då blir det bara; Ridå ner! Vi ska inte använda några hundar! Och det vore så himla synd tycker jag, eftersom man kan ha så stor nytta av dem. Så det tycker jag är superviktigt att hundarna faktiskt är utbildade och att förarna är utbildade. Och också att man tänker på hunden, hur

mycket orkar den. Vi kan ju liksom inte kräva hur mycket som helst av dom utan att dom får någonting tillbaka också. Det är viktigt att hundarna får vila emellan och att de får leka och busa av sig och skaka av sig liksom. För det kräver en enorm koncentration av hunden att kunna arbeta tillsammans med andra under en längre tid. Så att det tycker jag är superviktigt att man tänker på. På djur som arbetar, De utför trots allt en enorm arbetsinsats (Anna).

Jag tycker hästen är fantastisk just med att de läser dig. Det finns en valmöjlighet mellan djur, men att det är just hästarna. De är ju kravlösa på ett annat vis. Brukare som inte varit intresserade kan bli det av att det är häst och vagn. Det mer tekniska. Brukarna blir mer delaktiga. Lär sig orsak och verkan. Man måste också ha erfarenheten och kunskapen. Så att vi inte riskerar att komma ut i att alla människor börjar ta med sina djur på jobb. För det är så trist om det händer någonting för att då får... då går det ju ut över alla oss som asså om nån skulle klanta sig eller det skulle hända nånting så skulle det... Då är det slut ju. (Louise)

Jag bara råder dig till att fortsätta! Det är fantastiskt att jobba med. Det är det alltså. Det har så många mervärden. (Lisa)

Det här är stort! Det finns hur mycket som helst! Jag tänker att världen idag har blivit väldigt digitaliserad och väldigt...människor kommer väldigt, blir väldigt ensamma, kommer långt ifrån varandra. Djuren hjälper oss att hitta tillbaka till vårt sanna väsen. Det vi egentligen är. Djuren hjälper oss att jorda och följa årstiderna, att komma nära naturen och vår egen natur, oss själva. Vi blir mer av oss själva och det blir även barnen. Så att använda sig av lockelsen som det kan bli. Ett djur är ju ännu mer oförutsägbart än de här paddorna. Och telefonerna ch så. För där kan man söka och visst kan det vara kul. Men ett djur är ju mer spännande när du börjar förstå spänningen i det. Utmaningen ligger ju i att nspirera till att bli nyfiken. Men att ett barn väl blir nyfiken på vad ett djur verkligen är för någonting, så. Om det så är att sitta och titta på en anka eller förstå vad hönan menar eller se; Går det faktiskt att lära en höna någonting? Det finns så många...det finns så mycket att vinna! Där finns så många vinster att göra i detta, så att det kommer inte de här fem minuterna att räcka till. Det hade inte räckt om vi fortsatt hela helgen heller, för det tar aldrig slut. Det bara fortsätter och fortsätter. Det är livet självt (Ann).

I Diskussionsdelen görs nästa steg, att identifiera och förklara den väsentliga betydelsen av det som varseblivits, av författaren till studien.

Diskussion

I det här kapitlet tolkar jag studiens resultat, reflekterar över metod och teorival, sätter resultatet i relation till specialpedagogiska implikationer och beskriver några områden med framtida forskning.

Tolkning av Resultat

Arbetet med djur som samarbetspartner tillsammans med människor i behov av särskilt stöd upplevs som positivt. Intervjuersonerna pratar om djurens kravlöshet. I litteraturen förklaras den vara på det känslomässiga planet. Både i samarbetet med hästen och hunden beskrivs atmosfären som trevlig och att både hästen och hunden skapar en avslappnad och trevlig stämning. När du inte har 2 starka ben att gå på så kan du sätta dig på ett djur och plötsligt få fyra starka ben som är olikt en rullstol. Som kan ta dig ut i vilken natur som helst.

Vi människor har lägst stress i natur när vi känner oss trygga. Djuren kan vara en motivation till mer utevistelse. Djur hjälper oss att hitta tillbaka till vårt sanna väsen. Det vi egentligen är. Djuren hjälper oss att jorda och följa årstiderna, att komma nära naturen och vår egen natur, oss själva. Lynch (2000) tar upp att relationen till djur som process sker samtidigt på det psykiska, sociala och fysiska planet. De psykiska reaktionerna på samvaro med djur utgör ofta den första effekten, t.ex. förbättrad sinnesstämning och upplevelser av stöd och trygghet. Sinnesstämning fungerar som en snabb omkopplare till fysiologiska och neurologiska reaktioner och vidare till stress och hjärt-kärldsystemen. Denna snabbkoppling anses fungera på liknande sätt vid upplevelsen av socialt stöd. Trygghet i samarbetet med djur är något som även tas upp av intervjupersonerna. Intervjupersonerna tar även upp att djur hjälper till att skapa relationer. Samtliga oberoende av verksamhet, yrkeskategori och djurslag de arbetar med, anser att djuren ger personer tryggheten att vara sig själva. Båda djurslagen stärkte självkänslan. De anledningar som nämns i intervjuerna är att djur inte dömer. De ställer inte krav på att människorna ska vara eller se ut på ett visst sätt. Hästar ställer inga krav, det är kravlöst. De bara är där. Kravlös närvaro. Vi människor spelar för mycket spel. Det, hästar, djur har inga masker. De är omedelbara och där. Hästen finns ju alltid där som vår vän.

Takashima och Day (2014) menar att husdjur är en källa till konstant uppmärksamhet, som både ges och fås. Utbytet mellan människor skiljer sig från det med husdjuren.

Relationer mellan människor är laddade med ambivalens och negativa känslolägen. Kärlek och uppmärksamhet från människor kan vara ouppnåeliga, svårfångade eller fås endast efter uppoffringar. Husdjur är en källa till välbefinnande utan att behöva bönfälla för att få i nästan oändliga mängder. Intervjupersonerna tar upp att hundar är fenomenalt duktiga på att känna av vad människor känner. De vill gärna ta hand om människors känslor. Vissa människor har svårt för att läsa av andra människors känslor. Det blir jobbigt för dem. Hundar är mer raka i sin kommunikation. De är lättare att ty sig till djur än till en människa. Hunden blir en väg till en annan människa.

De sociala aspekter som Takashima och Day (2014) tar upp är att djur skapar en känsla av samhörighet och förbättrar socialt kapital. Djur främjar barns utveckling. Djur tillsammans med barn med diagnos autism förbättrade socialt beteende, motivation och känslomässiga relationer med andra familjemedlemmar. Det minimerar stress att klappa och känna på hunden. Hundar är ett fenomenalt sätt att få elever som är uppvarvade att lugna ner sig. När man klappar på ett djur så börjar oxytocin produceras. Oxytocin är ett lugnande – må bra -hormon. Men också ett anknytningshormon. Anknytningshormon är jätteintressant när man jobbar (med hunden) med elever som har svårt att knyta an till andra barn och vuxna, eller som har svårt med det sociala helt enkelt. Även hormonell påverkan tillsammans med hundar tas upp av Takashima och Day (2014). Oxytocinet förbättrar samspel och förbindelser med andra, tillit, minskar repetitivt beteende och minska även aggressioner, förbättrar empati och inläring.

Kommunikation

I Upplevelsen av kommunikationen mellan djur och människor i behov av särskilt stöd är det den icke-verbala kommunikationen med djur, som är det som både intervjupersoner och till exempel Hagström (2014), Bornemark och Ekström von Essen (2010) på olika sätt söker ord för att beskriva. Hundar upplevs vara fenomenala på att kommunicera med människor och är avlade för detta sedan tusentals år tillbaka. Även hästen har samarbetat med människan på olika sätt de senaste 5000 åren.

Exempel ges på människor, både barn och äldre, som inte pratar, men som i umgänget med djuret först börjar pratar med djuret och sedan även i andra sammanhang med andra människor också. De som inte har något tal alls, kommunicerar via beröringen med djuret.

Den icke-verbala kommunikationen mellan häst och människa, när de förstår varandra utan ord, beskrivs som magisk. I mänskliga relationer krävs oftast tal, oftast med känslomässigt innehåll. Med hästen behövs orden inte. Kommunikationen, relationen kommer ur kroppslig rörelse. Hagström (2014) som nämner Merleau- Pontys kroppsteori (Merleau-Ponty, 2000). Den levda kroppen härbärgerar sin egen förankring i naturen och transformering av kulturen. Båda är de vi är, och blir de vi blir i relationen till varandra och världen. Öppnar upp mellanrummet (Hagström, 2014). I Toms berättelse försöker även han sätta ord på denna förståelse. Han menar att det är svårt att beskriva utan upplever att det nog är en känsla som vi alla får, glädjen, när vi håller på med djuren. Han pratar om frihet och liknar det vid ett rus och menar att man inte behöver någon alkohol eller någonting när man håller på med djur. Friedmann, Katcher, Lynch och Thomas (1980) tar också upp att de fann i sin studie att fenomenet att ha husdjur motverkar alkoholism. De tar även upp att talet i mänskliga relationer ofta handlar om känslor. Så är inte fallet med djur. Detta kan vara det, den ”personlighet som åsyftas och som har betydelse i den studie som Malcolm, Ecks och Pickersgill (2018) gjorde. Studien visar att hästterapi ”öppnar upp” barn med autism och gör interaktioner möjliga som tidigare var omöjliga. Hästarna anses främja uppkomsten av socialt beteende såsom ögonkontakt, pekande och tal, som inte fanns där tidigare. De förklarade att orsaken till den terapeutiska framgången kom ur den sensoriska, förkroppsligade erfarenheten av att rida på hästen, hästens specifika rytm och rörelser samt hästens ”personlighet”. Deras slutsats är att hästterapi verkar kunna anses göra en intersubjektivitet möjlig mellan flera arter, med resonansen mellan ryttare och häst som möjliggör en ny harmonisering mellan människor.

Djur som pedagogiskt stöd för olika professioner i arbetet med människor i behov av särskilt stöd

I arbetet med hästarna blir allt en form av praktisk pedagogik. Vid utfodringen mäter man upp foder - det blir till matematik. Om jag gör si händer så, de lär sig orsak och verkan. Genom att sätta upp bokstäver på ridbanan, lär sig barnen läsa genom att rida från bokstav till bokstav och bilda ord. Barn som har svårt att sitta stilla kommer i rörelse med hästen och kan då lättare hålla fokus på bokstäverna och själva läsningen, istället för att tänka på att hålla sig i rörelse. Skolhundar används vid lästräning. Hunden fungerar som ett komplement i mitt arbete. Hunden avleder. Elev med selektiv mutism i en särskola börjar

prata med hunden. Intervjupersonerna ger flera exempel på hur djuren fungerar som pedagogiskt stöd. De motiverar hemmasittande barnen att komma till skolan. Motiverar också till att utföra skolarbete. Roligare både för elev och lärare att göra det tillsammans med hunden. Hästen höjer absolut motivationen för skolarbetet, ambitionsnivån höjs och eleverna blir glada. När barn läser för hundar så blir situationen mindre kravfylld än med en lärare. Hunden rättar inte, hunden är tränad att vänta in - står inte och hänger över som en lärare gör. Läsningen blir mer naturlig för hunden avspeglar trygghet som ger eleven självkänsla att slappna av och våga vara sig själv. Djur når fram där inte pedagogen når fram När hästen fungerar som pedagogiskt stöd får eleven en helt annan koncentration. I Mapes och Rosén (2016) studie bevisar de en minskning i stillasittande och ouppmärksamhet/distraction hos barn diagnostiserade med Autism Spectrum Disorder (ASD). Barnen visar även förbättring i sensoriska försök, sensorisk känslighet, sensorisk samverkan och social motivation efter att ha medverkat i hästterapi - Equine-assisted therapy (EAT) för att ta reda på hur den förbättrar fysiska, känslomässiga, sociala, kognitiva, pedagogiska och beteendemässiga förmågor. Borgi et al. (2016) gjorde en liknande studie med ett urval av elever i behov av särskilt stöd i skolåldern för att se om hästterapi förbättrade adaptiva och exekutiva funktioner hos elever med diagnos autism. Resultatet visade att sociala funktioner förbättrades i den grupp som deltog i Equine Assisted Therapy - jämfört med kontrollgruppen. EAT hade även mildare effekt på motorik. Även förbättringar i exekutiva funktioner såsom minskad planeringstid i en problemlösningsuppgift noterades efter avslutat EAT program.

Metod- och teorireflectioner

Resultatet av det material som samlades in vid intervjuerna var betydligt mer omfattande än förväntat, vilket påverkade. Sedan tog slutdelen av skrivandet mycket längre tid än vad som var avsatt. Liksom Stúkat beskriver har självkritik och kritik från handledare lett till många ändringar och sista finputsningen var stressande när tidspressen var som högst. (Stúkat, 2005) I en tillbakablick på processen, rekommenderas att följa angiven tidsplan som förslagits av de erfarna forskare som fanns tillgängliga under utbildningen, för att inte hamna i stress som ledde till låsningar som ytterligare försenar arbetet. Men samtidigt kan det ge ovärderliga kunskaper att hamna på villoväggar i tidigare forskning, teori och metodval. Johansson (2009) ställer frågan hur man som forskare kan vara säker på att den

tolkning man gjort av ett fenomen är relevant och forskningsprocessen färdig och fått fram ett resultat. Han menar att man som forskare måste lära sig att urskilja vad som är kritiskt fundamentalt i ett sammanhang. Kampen som fördes i denna studie var inte att få fram ett resultat som var relevant. Snarare var resultatet så omfattande att det behövde avgränsas och svårigheten låg då i att urskilja vad som var relevant att inte ta med i denna studie. Dra ner på anspråken, som Johansson föreslår. Men han föreslår även att dra ner på den fenomenologiska ambitionen att hitta essensen i ett fenomen. In i det sista höll författaren till denna studie fast vid den fenomenologiska ansatsen. Även då den varje gång den kändes gripbar, undflydde igen i en kurragömmalek. Johansson menar att när man istället nöjer sig med att sträva efter att urskilja vad som är kritiskt fundamentalt i ett visst sammanhang, blir resultaten provisoriska. För att inte låta relationen till forskningsobjektet påverka hur jag urskiljer vad som är kritiskt relevant, menar fenomenologin att man ska sätta sin förförståelse inom parentes och gå bakom sina uppfattningar. Tolkningarna ska istället bygga på det empiriska materialet och andras beskrivningar av det. Inte uttrycka forskarens naturliga inställning till det. Johanssons nytänkande bidrag till fenomenologin är att utsagorna måste tolkas för att tillföra något nytt. Han anser att forskarens tolkningar utgår från förförståelsen och föreslår att man inte sätter sin förförståelse inom parentes, utan bejakar den för att urskilja nya aspekter av ett fenomen. (Johansson, 2009) Förförståelsen var i denna studie mest användbar i själva intervjusituationen för att ställa bra följdfrågor som gav stöd till ett berättande. I tolkningen av resultaten fanns den mest med som en hög igenkänningsfaktor i det som var allmängiltigt för människor i umgänget med hästar och andra djur, men inte så att den påverkade resultatet. Med ansatser till och en önskan att på djupet förstå fenomenologi, hermaneutik och teorin om Socialt stöd blev upplevelsen närmast sammanflätad i något som slingrade mellan mina skrivande fingrar.

Sammanfattning, Slutsatser och Specialpedagogiska implikationer

Utifrån resultatet från denna studie, där flera yrkeskategorier medverkat, kan sammanfattningsvis några slutsatser dras för professionen som speciallärare med inriktning utvecklingsstörning.

- Djuren kan fungera som pedagogiskt stöd för speciallärare.
- Djur kan vara ett socialt stöd
- Djuren kan fungera som stöd vid läs- och skrivinlärning

- Djuren skapar en känsla av trygghet och tillit.
- Djuren är mer kravlösa känslomässigt än andra människor och kan därmed fungera som stöd vid kravsituationer
- Beröring av djur påverkar hormonet oxytocin, som förbättrar samspel och förbindelser med andra, tillit, minskar repetitivt beteende och minska även aggressioner, förbättrar empati och inlärning
- Djur kan tillföra stöd i fysiska dimensioner såsom bära den som inte kan gå ut i naturen
- Djuren kan stimulera till fysisk aktivitet och utevistelse
- Samspelet med djur har hälsofrämjande effekter
- Djur fungerar som socialt stöd
- Djuren kan vara ett stöd i arbetet med känslor och olika sinnesupplevelser
- Skolhundar kan fungera som ett komplement i arbetet och nå fram där inte specialläraren når fram.
- Hästar kan ge elever en helt annan koncentration och motivation.
- Djuren kan påverka barns önskan att bli nyfiken och vilja förstå någonting. Hjälpa dem att inse att det finns något att förstå och är möjligt.
- Djurs non-verbala kommunikation kan vara ett stöd i kommunikationen som sedan visar effekter även i kommunikationen med andra människor

Fortsatt forskning

Som Norling (2002) påpekar finns det mycket kvar att upptäcka på området vad djurägare vet intuitivt kring djurens förmåga att avläsa människors psykiska hälsa och ge det stöd som behövs. Dessa sanningar blir mer sanna och giltiga genom att bekräftas via forskningen, menar han. Sanningarna som via forskning behöver bli mer sanna och giltiga på detta område är många och angelägna. Antalet barn som inte passar in i dagens skola blir allt fler. Här kan djuren vara en väg tillbaka till lustfyllt lärande – en väg som behöver bekräftas av forskningen. Även (Friedmann, Katcher, Lynch & Thomas, 1980) pekar på genom slutsatsen av deras studie att fenomenet att ha husdjur och det potentiella värdet av att ha djur som sällskap förtjänar mer noggrann uppmärksamhet. I min fortsatta forskning skulle det vara intressant att gå ännu mer på djupet i fenomenologin och fokusera på någon av de många positiva upplevelser av samarbetet med djur som framkommit under arbetet med denna studie. Området som ligger mig varmast om hjärtat

är den ordlösa kommunikationen eller relationen. Samspelet och samvaron med hästen och upplevelsen av den tillsammans med barn som behöver en annan lärmiljö än den som den traditionella skolmiljön erbjuder idag. Bidra till att fler alternativa lärmiljöer blir tillgängliga.

Slutord

Min förhoppning är att i framtiden kunna arbeta med kommunikationen mellan människa och djur, där djuret är en pedagogisk och terapeutisk samarbetspartner. Genom detta självständiga arbete avses att undersöka närmare vilken betydelse kommunikationen mellan människa och djur kan ha och bidra med detta i en vetenskaplig studie.

I arbetet med barn med utvecklingsstörning, autism och adhd har glädjen det ger, kunnat skönjas, när djur tagits med till skolan vid olika tillfällen. Önskan är att vid avslutad utbildning till speciallärare med inriktning utvecklingsstörning, kunna arbeta med djur och då främst hästar på heltid, tillsammans med barn i svårigheter i skolans värld. Kunna utöka skolans värld och ge utrymme för kommunikationen mellan djur och människa som stöd i lärandet och försöka sätta ord på det som intuitivt anas i umgänget med djur.

Referenser

- Barrera, M. (1986). Distinctions Between Social Support Concepts, Measures and Models. *American Journal of Community Psychology*, 14(4), 413-445.
- Beck, A. M., & Katcher, A. H. (2003). Future Directions in Human-Animal Bond Research. *American Behavioral Scientist* Volume: 47 issue: 1, 79-93.
<https://doi-org.ezproxy.hkr.se/10.1177/0002764203255214>
- Bengtsson, J. (2001). *Sammanflätningar; Husserls & Merleu-Pontys fenomenologi*, Göteborg:Bokförlaget Daidalos.
- Bengtsson, J., & Berndtsson, I. C. (red.), (2015) *Lärande ur ett Livsvärldsperspektiv*, Malmö: Gleerups.
- Borgi, M., Loliva, D., Cerino, S., Chiarotti, Flavia, A., Venerosi, A., Bramini, M., Nonnis, E., Marcelli, M., Vinti, C., De Santis, C., Bisacco, Francesca, F., Frascarelli, M., & Cirulli, F.(2016). Effectiveness of a Standardized Equine-Assisted Therapy Program for Children with Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders* (46)1.,1-9.
- Bornemark, J., & Ekström von Essen, U, (Red.), (2010). *Kentauren; Om interaktion mellan häst och Människa*, Stockholm: Södertörn Studies in practical knowledge 4
- Bryman, A. (2008) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Stockholm: Liber, 2 uppl.
- Creswell, J. W., & Creswell, D. J. (2014). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. 4 upplagan. Los Angeles, Calif. : SAGE.
- De Poy, E., & Gitlin, L. N (1994). *Forskning – en introduktion*, Lund: Studentlitteratur.
- Engquist, A. (1996) *Om konsten att samtala*, Smedjebacken: Rabén Prisma, 3 upplagan.
- Eriksson, M. (2012). Socialt kapital och hälsa - förklaringsmodeller och implikationer för hälsofrämjande interventioner. *Socialmedicinsk tidskrift*, 4-5/2012,
<http://socialmedicinsktidskrift.se/index.php/smt/article/viewFile/890/715>
- Examensförordning för Speciallärarexamen* (SFS 2011:186) Stockholm:
Utbildningsdepartementet.
- Fangen, K., & Sellerberg, A-M. (red), (2011). *Många möjliga metoder*. Lund: Studentlitteratur.

- Friedmann, E., Katcher, A. H., Lynch, J. J., Thomas, S. A. (1980). *Animal Companions and One-Year Survival of Patients After Discharge From a Coronary Care Unit*, Public Health Report July- August 1980, Vol. 95, NO. 4 307
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1422527/pdf/pubhealthrep00128-0003.pdf>
- Förland Standal, Ö. (2015) *Phenomenology and Pedagogy in Physical Education*, New York: Routledge.
- Gallagher, S. (2012) *Phenomenology*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Gustavsson, B. (2004). *Kunskapande metoder: inom samhällsvetenskapen*. 3 upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, M. (2009). Forskarens ståndpunkt i den fenomenografiska forskningen: Ett försök att formulera en egen position. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 14(1), 45-58.
<https://open.lnu.se/index.php/PFS/article/download/991/842>
- Hagström, . (2014). En pedagogisk relation mellan människa och häst: på väg mot en pedagogisk-filosofisk utforskning av mellanrummet. *Pedagogisk forskning i Sverige*, Vol. 19, nr 2-3, 132-152.
- Heidegger, M. (1962). *Being and Time*. Trans. J. Macquarrie and E. Robinson. NY: Harper & Row. Cited with English/German pagination.
- Institutet för språk och folkminnen (ISOF).
<http://www.isof.se/sprak/nyord/nyord/aktuellt-nyord-2002-2015/2015-05-19-funkis-funktionsvariation-och-funkofobi.html>
- Isaksson, J. (2009). *Spänningen mellan normalitet och avvikelse om skolans insatser för elever i behov av särskilt stöd - Avhandling från Umeå : Institutionen för socialt arbete*, Umeå universitet.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*, Lund: Studentlitteratur.
- Lynch, J. J. (2000). *A cry unheard – New insights into the Medical consequences of loneliness*, Baltimore: Bancroft Press.
- Magee, B. (1999). *Bonniers stora bok om filosofi. Från antikens naturfilosofer till dagens moderna tänkare*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Malcolm, R., Ecks, S., & Pickersgill, M. (2017). It just opens up their world: autism, empathy, and the therapeutic effects of equine interactions. *Anthropology and Medicine*, 220-234 .

- Mapes, A. R., & Rosén, L. A. (2016). *Equine-Assisted Therapy for Children with Autism Spectrum Disorder: a Comprehensive Literature Review* Springer Science+Business Media New York.
- Merleau-Ponty, M. (2000). *Kroppens fenomenologi*, Göteborg: Daidalos.
- Nilholm, C. 2019. Blogg - Funktionsvariation.
(<https://mp.uu.se/web/claes-nilholms-blogg/start/-/blogs/funktionsvariation-ett>)
- Nilholm, C. (2016). *Teori i examensarbetet: en vägledning för lärarstudenter*
Lund: Studentlitteratur.
- Norling, I. (2002). *Djur i vården; En forskningsöversikt om hur sällskapsdjur kan påverka äldres hälsa och livskvalitet*, Göteborg: Sektionen för vårdforskning, Sahlgrenska Universitetssjukhuset, Göteborgs Universitet & Kommunal.
Organisationen för hästunderstödda insatser - OHI
<http://irt-ridterapi.se/index.html>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The collapse and revival of American Community*
New York: Simon and Schuster.
- Repstad, P. m.fl., (2007). *Närhet och distans: kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*
4 upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Skollag. (SFS 2010:800) Stockholm: Utbildningsdepartementet.
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800
- Socialstyrelsen (2007). *Socialstyrelsens termbank - Funktionshinder*
<https://termbank.socialstyrelsen.se/>
- Stukát, S. (2005). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*
Lund: Studentlitteratur.
- Takashima, G. T., & Day, M. J. (2014). *Setting the One Health Agenda and the Human-Companion Animal Bond* international Journal of Environmental Research and Public Health ISSN 1660-4601
Doi:10.3390/ijerph111111110
- Vetenskapsrådet (2011). *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
<https://sv.wikipedia.org/wiki/Funktionsvariation>

Bilaga 1

Intervjufrågor Examensarbete

1. I vilken profession arbetar du med människa – djur?
2. Vilken utbildning och erfarenhet har du som stöd för ditt arbete med människa – djur?
- 3a. Vilka djurslag arbetar eller har du arbetat med?
- b. Hur upplever du just det djurslaget – vilka egenskaper har det som tillför i arbetet?
4. I vilken typ av verksamhet/-er har du upplevt kommunikation mellan människa och djur?
5. Vad är orsaken till att du valt att arbeta med kommunikationen mellan djur och människa?
- 6a. Berätta om några av dina erfarenheter där du sett positiva effekter hos personer med funktionsvariationer i umgänget med djur.
- b. Finns det några barriärer eller hinder?
7. Vad anser du det är, som har betydelse i kommunikationen mellan person (med funktionsvariation) och djur?
8. Är det något som är specifikt/tillförs extra för just elever med funktionvariationer i arbetet med djur?
- 9a. Hur kan arbetet med djur som pedagogiskt redskap se ut?
- 9b. Hur påverkades eleven i skolarbetet i eller efter umgänget med djur?
10. Något mer du vill bidra med som kan ha betydelse för min studie?

Bilaga 2

Fakulteten för
lärarutbildning

På specialpedagog- och speciallärarprogrammet vid Högskolan Kristianstad skriver studenterna ett självständigt arbete under sin sista termin. I detta arbete ingår att göra en egen vetenskaplig studie med utgångspunkt i en forskningsfråga som kommit att engagera studenterna under utbildningens gång. Till studien samlas ofta material in vid olika verksamheter, i form av t.ex. intervjuer, enkäter och observationer. Ansvarig för dina personuppgifter är Högskolan Kristianstad. Enligt EU:s dataskyddsförordning har du rätt att kostnadsfritt få ta del av de uppgifter om dig som hanteras i studien, och vid behov få eventuella fel rättade. Det självständiga arbetet motsvarar 15 högskolepoäng. När detta har blivit godkänt publiceras det i databasen DIVA

<https://www.hkr.se/om-hkr/organisation/laranderesurscentrum/publicering/>

2019-11-06

Missivbrev

Jag heter Chanel Windlander och är student på Speciallärarprogrammet med inriktning utvecklingsstörning. Jag går sista terminen och kommer att ta min examen i januari 2020.

Examensarbetet är ett självständigt arbete, som ska resultera i en studie, som jag ska genomföra.

Syftet med studien är att undersöka vilka erfarenheter några verksamma har, i kommunikationen mellan djur och elever med funktionsvariationer och hur detta kan påverka det pedagogiska arbetet. Verksamma kan vara specialpedagog, speciallärare, lärare, sjuksköterska, terapeut och assistent.

I fokus vid datainsamlingen är erfarenheter av hur elever med funktionsvariationer påverkas i umgänget med djur när djuren används som pedagogiskt redskap. Framst kommer intervjuer med personal i verksamheten att ligga till grund för studien. Om möjligt, efter överenskommelse, görs en observation i verksamheten, i en situation som du som respondent finner lämplig.

Som respondent kommer du alltså att involveras i studien genom intervjuer och i vissa fall även observationer. Intervjun kommer att ta max 45 minuter.

Dokumentationen kommer att använda ljudinspelning med I-phone 6, och sedan transkriberas för analys, samt vid observationer görs fältanteckningar. Det insamlade materialet i form av ljudinspelning och fältanteckningar har endast jag och min handledare tillgång till.

Ljudinspelningen kommer sedan direkt raderas när den transkriberats. Analysen av det transkriberade materialet samt fältanteckningarna kommer sedan att användas i examensarbetet, som publiceras på Högskolans Kristianstads biblioteksdatatabas DIVA. Det insamlade materialet är då avidentifierat. Resultat från denna studie kommer inte att utlånas eller spridas för kommersiellt bruk.

Om barn/elev under 15 år kommer att delta i studiens observationer måste vårdnadshavares samtycke inhämtas. Även barn/elev ska tillfrågas.

Studien utgår från Vetenskapsrådets forskningsetiska principer, i bl.a. följande avseenden:

<http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf>

- Varje deltagare har rätt att avbryta sin medverkan när som helst, utan några negativa konsekvenser.
- Varje deltagare kommer att tillfrågas inför materialinsamlingen och har möjlighet att avböja medverkan i studien.
- Deltagarna och verksamheterna kommer att avidentifieras i det färdiga arbetet.
- Materialet kommer enbart att användas för aktuell studie och kommer att förstöras när denna är examinerad.

Chanel Windlander

.....

Kontaktuppgifter:

Telefonnummer: xxxxxxxx

E-mailadress: chanel.windlander@ xxxxxxxx

Ansvarig lärare/handledare:

Lisbeth Ohlsson

Kontaktuppgifter Högskolan i Kristianstad:

www.hkr.se

044-2503000

Samtyckesblankett

Jag har tagit del av ovanstående information och samtycker till att mitt/vårt barn deltar i studien:

Ja   O

Nej   O

Barnets namn .....

Förskola/Skola .....

Vid gemensam vårdnad måste båda vårdnadshavare underteckna blanketten.

Datum .....

Vårdnadshavare 1

Vårdnadshavare 2

.....

.....

Återlämnas till Chanel Windlander senast den 20 november 2019

Samtyckesblankett

Jag har tagit del av ovanstående information och samtycker till att delta i studien:

Ja

Nej

Ort:..... Datum:.....

Namn: .....

Namnförtydligande .....

Återlämnas till Chanel Windlander senast den 20 november 2019